

O doprinosu velikaške porodice Hilleprand von Prandau razvoju hrvatske kulture i prosvjete

U radu se prikazuje dolazak velikaške porodice Hilleprand von Prandau u Hrvatsku, kao i njezin doprinos različitim granama kulture i prosvjete u hrvatskome narodu. Dolazak ove zaslužne austrijske velikaške porodice u Hrvatsku bio je moguć istom krajem 18. st. i to nakon oslobađanja zemlje od duge tursko-osmanlijske okupacije. Kao što potvrđuju relevantna povijesna vrela i literatura, baruni Prandau odmah po svome dolasku sistematski pridonose svekolikoj obnovi zemlje kako na području različitih grana gospodarstva tako i na različitim područjima kulture i prosvjete, te umjetnosti i dobrotvorstva. Potvrdilo se to u postignutim rezultatima na gospodarskom polju, zatim urbanizaciji, školstvu, osnivanjem kulturnih ustanova, kao što su škole, bolnice, crkve i druge javne ustanove.

Osim toga, baruni Hilleprand von Prandau postupno se uključuju i u javni politički život, te zagovaraju hrvatsku samostalnost i suverenost među srednjeeuropskim zemljama koje su kao i Hrvatska priznavale habsburšku krunu. Zbog takvih svojih stavova bili su baruni Hilleprand von Prandau općenito štovani i kod širokih slojeva naroda.

Među brojnim i zaslužnim velikaškim porodicama stranog podrijetla, koje su se krajem 17. stoljeća doselile u istočnu Hrvatsku, dakle Slavoniju, i to nakon konačnog oslobađanja tih krajeva od tursko-osmanlijske okupacije, ističe se i barunska porodica Prandau. Riječ je o austrijskoj barunskoj obitelji podrijetlom iz Tirola, koja se najprije nazivala Hilleprand, i koja je zbog svojih zasluga stekla plemstvo 1579. godine temeljem diplome cara i kralja Rudolfa II. Habsburškog, te kasnije još i viteški naslov s predikatom Prandau temeljem diplome cara i kralja Leopolda I. 1674. godine.

Prvi članovi ove velikaške porodice mogli su doći u Hrvatsku istom nakon konačnog završetka austro-turskog rata, koji je uključivao i izborio i to pod vodstvom hrvatskoga bana Nikole Erdödyja i konačno oslobađanje Like i Krbave te Slavonije od tursko-osmanlijske okupacije (1683.-1699.) godine. Slijedio je potom i poznati Karlovački mir koji je zaključen 26. siječnja 1699. godine, te zbog novih manjih ratova i novi Požarevački mir koji je sklopljen 21. srpnja 1718. godine, i koji se smatra najuspješnijim mirom što ga je ikada sklopila habsburška kuća. Nakon toga mira, prvi velikaš iz porodice Hilleprand von Prandau koji je došao u Hrvatsku bio je barun **Petar II. Antun Prandau** (1676.-1767.). Njemu je kralj Leopold I. poradi brojnih zasluga, osobito na diplomatskom polju podijelio 1704. godine barunski naslov, a potom još i druge visoke časti i službe, osobito na

VDG JAHRBUCH 2005

11

Bečkome dvoru. Upravo Petru II. Antunu Prandauu, novi je hrvatsko-ugarski kralj Karlo VI. Habsburški 1727. godine darovao u posjed i to u ime duga poradi financijskih pozajmica za vrijeme bivšega rata s Turcima nekadašnje i sada oslobođeno valpovačko vlastelinstvo u virovitičkoj županiji sa sjedištem u gradu Osijeku. Sve ove darovnice, kasnije je, i to u skladu s feudalnim pravima i običajima potvrdila 1749. godine i kraljica Marija Terezija. Ona je u svojoj diplomi još poimence nabrojila i svih 45 mjesta pripadajućeg vlastelinstva, uglavnom sela, među kojim se uz trgovište Valpovo isticalo i trgovište Donji Miholjac. Sva su ta mjesta zajedno s tamošnjim pučanstvom došla pod vlastelinsku, odnosno feudalnu vlast baruna Prandaua. Kako ćemo uskoro vidjeti, novi su feudalni gospodari, sada baruni Hilleprand von Prandau, odmah poradili i na sveukupnoj modernizaciji, odnosno obnovi valpovačkog vlastelinstva, a taj su proces obnove baruni Prandau pomagali svojim financijama, pa i znanjem, također i izvan svoga vlastelinstva. Upravo zbog takova njihova ponašanja svekoliko ih je pučanstvo visoko štovalo i cijenilo. Štoviše, poradi svojih zasluga ubrzo su dobili i hrvatsko-ugarski indigenat, a time i pravo da kao hrvatski velikaši, i to u svojstvu banskih pozvanika, sudjeluju i u radu Hrvatskoga sabora.

Nakon što je dobio u posjed grad Valpovo zajedno s pripadajućim vlastelinstvom, dao se barun Petar II. Antun Prandau na njegovu temeljitu obnovu, koja je nakon duge i teške 144-godišnje tursko-osmanlijske okupacije bila

osobito potrebna. No kako je barun Petar Prandau uglavnom boravio u Beču i tamo uskoro postao savjetnik kraljice Marije Terezije i potpredsjednik Dvorske komore, on je poslove svoga vlastelinstva povjerio svome upravitelju Sarku, koje je ovaj vrlo dobro vodio. U sporazumu s Petrom, njegov je upravitelj Sarko dao u Valpovu podići pivaru već 1725. godine, a uskoro je naseljavao trgovce i obrtnike te gostioničare iz Kemptena. Istovremeno je sadio i uređivao šume, isušivao močvare, te na više mjesta izgradio mostove preko rijeke Kravice, zatim Karašice, a koji su bili nužni za dolazak u grad Osijek. Uređen je i prijevoz preko Drave kraj Donjeg Miholjca. No sam Petar odmah se pobrinuo da se u Valpovu podigne nova župna crkva, koja je u čast Bl. Djevice Marije sagrađena već 1727. godine te uskoro i vrlo lijepo oslikana i opremljena. A pregradnjom i dogradnjom južnoga krila srednjovjekovnoga grada u Valpovu dao je sagrađiti dvorac, te obnoviti dvorsku kapelu Sv. Trojstva za koju je dao nabaviti istoimenu oltarnu sliku poznatoga autora J. F. M. Rottmayera von Rosenbrunna, koja se danas nalazi u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku. U istoj Galeriji čuva se i portret baruna Petra II. Antuna, kao i portreti ostalih članova ove zaslužne velikaške obitelji. Recimo također, da je barun Petar II. Antun dao već 1722. godine obnoviti u Donjem Miholjcu župnu crkvu Sv. Mihovila Arkandela, a u tijeku slijedećih desetljeća sagrađiti crkve u Marijancima i Petrijevcima (1754. godine) te Šljivoševcima (1764. godine).

U braku sa svojom prvom suprugom Marijom Anom, rođ. Praembs koja je umrla već 1735. godine imao je barun Petar Antun dvije kćeri, koje su izjednačene s muškim nasljednicima. Ali je u novom braku s Marijom Kristinom von Latermann

12
VDG JAHRBUCH 2005

imao sina Josipa Ignaza koji je naslijedio sada već dobro uređeno valpovačko vlastelinstvo.

Kao i njegov otac, i barun **Josip Ignaz Hilleprand von Prandau** (1748. ili 1749.-1816.) studirao je pravo, ali nikad nije primio javne službe. U mladosti je živio raskalašeno i rasipno, te počeo zapadati u dugove, i to do te mjere, da ga je i sam hrvatsko-ugarski kralj Josip II. oštro ukorio, prijeteći mu i "dužničkim zatvorom". Naime, barunovi upravitelji, osobito oni na valpovačkom vlastelinstvu, iskoristili su barunovu lakomislenost kao i nemar, te su posve zapustili ranije dobro uređeno vlastelinstvo, osobito gospodarske poslove. Tako je barun Josip Ignaz Prandau bio prisiljen zatražiti pomoć i savjeta u susjednog vlastelina baruna Pejačevića.. Bilo je to tim lakše, jer je barun Josip Ignaz uskoro sklopio brak s barunicom Anom Marijom Pejačević (1776.-1863.), a u spomen te ženidbe osnovao je selo Josipovac nedaleko Osijeka, koje stoji i danas.

Povijesna vrela svjedoče, da se barun Josip Ignaz Prandau smirio i ozbiljno dao na posao. Nastavio je ubrzanu modernizaciju valpovačkog vlastelinstva, povećao je površine pod oranicama, sadio voćnjake i dudove, uređivao ribnjake, nastojao obnoviti stočni fond. Dao je sagrađiti lugarnice, stambene i gospodarske zgrade, podizati brojne pučke škole, župne dvorove, crkve i kapele, također samostane, osobito kapucinski u Osijeku, te počeo uređivati zapuštene putove i mostove. U Valpovu i Donjem Miholjcu izgrađeno je više lijepih kuća i gostionica, te drvoreda, a oko valpovačkog dvorca izgrađen je lijepi perivoj. Osim toga, barun Josip Ignaz Prandau podigao je na vlastiti trošak reprezentativnu kapelu usred valpovačkog dvorca, a izvan Valpova još danas postojeću kapelu Sv. Roka (1795. godine). A nakon velikog požara 1801. godine u kojem je izgorio veći dio starog valpovačkog dvorca, barun Josip Ignaz Prandau dao je sagrađiti veći i još mnogo ljepši barokni dvorac, zajedno s obiteljskim arhivom i lijepom knjižnicom, koji je zbog svoje ljepote zajedno s perivojem uskoro prozvan "hramom umjetnosti", ali je nažalost teško stradao za vrijeme srpske agresije 1991. godine. Osim toga barun Josip Ignaz Prandau dao je krajem 18. i na početku 19. stoljeća sagrađiti lijepe župne crkve, od kojih se većina spominje još na početku 14. st. ali su ih Turci-Osmanlije sasvim uništili za svojega vladanja. Tako je primjerice, sagrađio župne crkve u Brođancima (Sv. Ana, 1798.) i Harkanovcima (Sv. Marije Snježne, 1799.), zatim u Podravskim Podgajcima (Sv. Martina, 1795.), u Bizovcu (Sv. Mateja Ap. i Ev., 1802.), u Marjancima (Sv. Petar i Pavao, 1754.), i drugim mjestima. Njegovom zaslugom u valpovačkoj župnoj crkvi postavljene su orgulje budimskog orguljara

Mathiasa Vonbergera (1798.) i koje su kasnije zamijenjene novima (1805. postavio C. Fischer, graditelj orgulja iz Apatina), a kod istoga majstora naručio je i orgulje za župnu crkvu u Petrijevcima (Sv. Petra Apostola, godine 1754., orgulje postavljene godine 1807.).

U svim tim mjestima dao je barun Josip Ignaz Prandau podići i pučke škole, a osobno je pridonio i tome, da je grad Osijek 1809. godine podignut u čast kraljevskog slobodnog grada. Na uspomenu toga znamenitoga događaja dao je barun Josip Ignaz Prandau sagraditi u gradu Osijeku lijepu kuću, ustvari

13

VDG JAHRBUCH 2005

građevinu u stilu talijanske renesanse, koja stoji i danas na glavnom gradskom trgu – Trgu Ante Starčevića, te služi za potrebe gradske skupštine. Kuća je sagrađena na zemljištu koje je ranije kupio njegov otac barun Antun Petar Prandau. Recimo i to, da se kupljeno zemljište, kao i kasnije sagrađena palača urešena obiteljskim grbom, nalaze nedaleko kapucinskog samostana, kojega su i barun Petar II. Antun Prandau, kao i njegovi kasniji potomci rado pomagali i često posjećivali. Štoviše, nastojanjem baruna Josipa Ignaza Prandaua, kralj je uzdigao mjesto Valpovo, zatim Donji Miholjac, te Čadavicu i Moslavinu na stupanj slobodnih trgovišta te s pravima održavanja godišnjih i drugih sajmova.

Barun Josip Ignaz Prandau umro je 1816. godine u 68 godini života. Prema sačuvanom Osječkom ljetopisu sprovod je vodio kapucin Adolfo Osječanin, koji ga je prije smrti providio svim sakramentima umirućih. Prema istome zapisu barun Josip Ignaz Hilleprand "bio je naš veliki dobročinitelj," misli se na kapucinski samostan, i "blago je u Gospodinu preminuo." Sahranjen je uz svečanu pratnju od gospodina pečujskog kanonika i generalnog vikara Antuna Juranića u župnoj crkvi u Valpovu. U braku sa svojom trećom suprugom Anom Marijom (rođ. groficom Pejačević) imao je troje djece: kćer Adelu (udatu Parčetić) te sinove Karla, koji je postao pijanist i skladatelj, te Antuna Gustava, koji se uz vođenje naslijeđenoga gospodarstva, također posvetio promicanju kulture i prosvjete. Recimo također da je njihova majka barunica Ana Marija Prandau bila također istaknuta dobrotvorka, a sahranjena u Valpovu, pored svoga supruga (umrla 1863. godine).

Barun **Karlo Hilleprand von Prandau** (Osijek, 1792.-Beč, 1865.), bio je kao i njegov mlađi brat Gustav Antun pomno i kršćanski odgojen. Premda je od mladosti učio glasovir, istovremeno je polazio i gimnaziju u Osijeku, a studij prava i glazbe nastavio je u Požunu (danas Bratislava). Premda je diplomirao pravo, te neko vrijeme zajedno s majkom upravljao valpovačkim vlastelinstvom (1816.-1830.), on ga je podijelio s bratom, te na kraju 1848. godine prepustio bratu upravljanje imanjem i dvorcem u Donjem Miholjcu. Sve do tada, Karlo je upravu naslijeđenoga vlastelinstva povjerio sposobnim i pomno odabranim upraviteljima, ali se s druge strane i sam brinuo za položaj svoga pučanstva, posebno za širenje kulture i prosvjete u narodu. Gotovo u svim većim mjestima dao je, i to na vlastitome zemljištu besplatno graditi škole, a nakon njihova otvorenja preuzeo je na sebe i daljnju brigu za održavanje školskih zgrada, njihovo grijanje i, štoviše, plaćanje učitelja. Naime, sve do ukidanja feudalnog uređenja, a koji je proces započeo kod nas ban Josip Jelačić godine 1848. gradnja škola i crkava, kao i drugih javnih zgrada bila je u rukama plemstva, odnosno nadležnoga vlastelina. Među važnijim školama, koje je mladi barun Karlo Hilleprand von Prandau podigao do 1830. godine ističu se one u Viljevu, zatim Podravskim Podgajcima, te Šljivoševcima i Radikovcima, a o njihovu značenju za promicanje pismenosti u narodu, pisala su i sva preporodna javna glasila.

Nakon ženidbe 1823. godine živio je barun Karlo Prandau uglavnom u Egeru, Pečuhu i Beču, gdje se po ženinoj smrti 1838. godine nastanio u naslijeđenom dvorcu, te uredio pravu glazbenu akademiju, te kao pijanist i vrstan improvizator

14

VDG JAHRBUCH 2005

postizavao velike uspjehe. Istovremeno, posvetio se i dobrotvornom radu. Osim što je u naravi i novcu pomagao osječke kapucine, te novčano podupirao mlade umjetnike, dao je oko 1852. godine u župnoj crkvi Sv. Mihovila Arkandela u Donjem Miholjcu sagraditi orgulje koje se pripisuju bečkom krugu orguljara i još danas ubrajaju među najvrijednije u Hrvatskoj.

Kako je pomno zabilježio i poznati glazbenik Franjo Ksaver Kuhač, među Karlovim glazbenim djelima ističe se i njegov Jellačić-Marsch za glasovir, nastao u Beču oko 1848. godine, kojega je Karlo posvetio banu Josipu Jelačiću, i koji je tada bio često izvođen. Premda ovdje ne možemo govoriti o Karlovoj bogatoj skladateljskoj ostavštini, rukopisnoj i objavljenjima u Beču, pa i drugim glazbenim središtima, koja još ni danas nije u cijelosti pronađena, ipak recimo da se ona danas čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku.

Premda je umro u Beču, Karlovo je tijelo, i to prema njegovoj vlastitoj želji parobrodom prevezeno u Osijek, a odatle je prebačeno u Valpovo, gdje je svečano i po crkvenom obredu sahranjeno u obiteljskoj grobnici u crkvi Sv. Roka, uz nazočnost velikog broja ljudi iz sela i gradova. Kako su također zabilježila i sva javna glasila, za Karlom je plakalo brojno pučanstvo, jer je bio veliki dobrotvor naroda.

I Karlov mlađi brat barun **Antun Gustav Hillebrand von Prandau** (1807.-1885.) nastavio je razvijati i modernizirati cjelokupno gospodarstvo na valpovačkom vlastelinstvu što ga je naslijedio od svoga oca Josipa Ignaza, a potom i upravu bratova vlastelinstva. Uz to se i on posvetio dobrotvornom i uopće kulturno-prosvjetnom radu.

I mladi je barun Antun Gustav polazio gimnaziju u Osijeku, školovao se potom u Požunu, te u Beču u tamošnjem glasovitom zavodu Theresianum, te na kraju između 1823. i 1828. studirao pravo u Zagrebu. U Zagrebu je postao jedan od financijskih utemeljitelja Glazbenog društva (iz kojega se kasnije razvija današnji Hrvatski glazbeni zavod), a potom i njegov predsjednik, kojega je podupirao i nakon odlaska iz Zagreba. Nakon završetka studija mnogo je putovao po Europi s nakanom proučavanja povijesti i kulture raznih zemalja i naroda. Međutim, nakon povratka kući godine 1830. razvio je na svome vlastelinstvu ne samo uzorno gospodarstvo, nego je uskoro postao i jedna od središnjih ličnosti hrvatske povijesti i kulture svoga vremena.

Pošto su podijelili naslijeđeno očevo vlastelinstvo, Karlo je imao sjedište u Donjem Miholjcu, a Antun Gustav u Valpovu. Za upravljanje njime dao je barun Antun Gustav isušivati močvare, uređivati oranice i pašnjake, razvijao je voćarstvo i vinogradarstvo te stočarstvo, osobito konjogojstvo, a najveću dobit donosila mu je trgovina drvom. Izlagao je drvenu građu na svjetskim izložbama (London, 1862, Pariz 1867.), te na Zemaljskoj izložbi u Budimpešti (1885. godine). A sa svojim je drvom, kao i poljoprivrednim proizvodima sudjelovao i na Prvoj međunarodnoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu, koja je održana 1864. godine i na kojoj je također dobio više priznanja.

15

VDG JAHRBUCH 2005

Dobit od trgovine ulagao je u stalnu obnovu poljodjelstva i stočarstva, ali i širenje kulture i prosvjete u narodu. Zato je i on gradio mnogo crkava i škola na svome vlastelinstvu, a nakon prerane bratove smrti, istu je plemenitu brigu proširio i na naslijeđeno Donjomiholjačko vlastelinstvo. Popravlak dotrajalih crkava, crkvenih tornjeva, unutrašnje uređenje brojnih crkava, nabava inventara, likovnih ukrasa te orgulja bila su njegova omiljena "zadaca." Povi-jesna vrela su zabilježila da je barun Gustav Prandau sagradio i popravio 19 crkava i osam župnih dvorova. Uz to je u Valpovu je 1860. godine dao obnoviti kapelu Sv. Roka (od tada obiteljska grobnica), također dvorac s proširenim perivojem u kojem su bili staklenici za uzgoj ukrasnog bilja i povrća (1866.-1869.), a 1869. godine dao je izgraditi kupališne objekte na izvoru ljekovite vode kraj Valpova. Nešto kasnije, to jest 1876. godine u dvorskoj je kapeli zamijenio dotrajale orgulje (iz 1805.), i to onima, koje je naručio od orguljara u Pečuhu (J. Angstera), gdje je često muzicirala njegova kapela za koju je naručivao skladbe poznatih skladatelja crkvene glazbe. S jednakim marom brinuo se barun Antun Gustav Prandau i za gradnju škola i postavljanje učitelja, kao i njihovo plaćanje. Gotovo u svakom mjestu njegova vlastelinstva bila je lijepa zidana škola, a u njihovim središtima, dakle u Valpovu i Donjem Miholjcu sagrađene su prekrasne školske zgrade na jedan kat. Štoviše, kada je ban Jelačić proglasio ukidanje kmetstva (feudalnog uređenja) barun Antun Gustav Prandau davao je podršku banovoj odluci, ali i politici, i vrlo je brzo na tisuće jutara razdijelio među svoje pučanstvo.

Barun Antun Gustav Prandau bio je ne samo poznati narodni dobrotvor, nego jednako tako i mecena hrvatske kulture i prosvjete. U doba raspada feudalnog sustava, mnoge su siromašne obitelji našle u njega pomoć u svojoj nevolji, a mnoge nadarene učenike, koje roditelji nisu mogli dati dalje u školu, sam je školovao. A mnogim školama, te osobito znanstvenim zavodima davao je visoku financijsku pomoć. Tako je primjerice i barun Antun Gustav Prandau bio jedan od financijski utemeljitelja Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu te se u Hrvatskome saboru uspješno zalagao da se i toj ustanovi također prizna naslov nacionalne institucije i konačno zavodska škola proglašena konzervatorijem. A 1850. darovao je znamenitu sumu za utemeljenje novog Društva za crkvenu glazbu (Kirchenmusik Verein), te od 1872. bio i dobrotvor Bečkog društva prijatelja glazbe, čime je ustvari pomagao i svoga brata Karla. Bio je također i član, a potom i predsjednik osječkoga Društva prijatelja glazbe (1830.-1838.), te predsjednik Zemaljskog kazališnog odbora u Zagrebu. A kao virilni član Hrvatskoga sabora darovao je za utemeljenje današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu mecenatsku financijsku svotu u iznosu od deset tisuća forinti (1861. godine). Osim toga, vrlo se mnogo brinuo i za uređenje grada Osijeka i tamošnjih crkava i samostana, a pomagao je i brojne kulturno-prosvjetne ustanove u gradu. Također je financijski stajao iza gradnje sirotišta, te bolnice i glavnog kolodvora u Osijeku. Uz to je obavljao i dužnost gradskog zastupnika, te bio predsjednik i utemeljitelj Gradske štedionice i drugih novčanih zavoda u Osijeku, a bio je također i vijećnik virovitičke županije za školstvo, koja je također imala svoje sjedište u gradu Osijeku. Zbog svega toga izabran je i počasnim građaninom grada Osijeka.

16

VDG JAHRBUCH 2005

Barun Gustav Prandau bio je i pristaša politike bana Josipa Jelačića, pa kada je ban Jelačić godine 1848. prolazio kroz Slavoniju, a posebno kroz Valpovo, barun Antun Gustav Prandau poklonio je banu Jelačiću prekrasnu sablju baruna Trenka, koju je čuvao u svome dvorcu kao vrijednu uspomenu. Barun Antun Gustav Prandau bio je i veliki prijatelj bana Josipa Šokčevića, koji je za svoga službenog puta po Slavoniji često puta odsjeo baš kod njega. Bio je barun Antun Gustav Prandau i član slavne Banske konferencije u Zagrebu 1860./61. godine, koja je zasjedala pod predsjedanjem istoga bana Šokčevića, te donosila važne političke odluke u pogledu modernizacije zemlje. Međutim, u razdoblju između 1861. i 1868. godine barun Antun Gustav Prandau pristajao je uz unionističku politiku, što znači da se zalagao za utanačenje Hrvatsko-Ugarske nagodbe, a ne moguće nagodbe Hrvatske s Austrijom. Nakon što je Hrvatsko-Ugarska nagodba utanačena (god. 1868.), bio je pristaša njezine revizije i stoga član hrvatskog kraljevinskog odbora za pregovore. No kada revizija Hrvatsko-ugarske nagodbe (1873.) nije u cijelosti uspjela, premda jest sačuvala bitne elemente hrvatske državno-pravne individualnosti, barun Antun Gustav Prandau ostao je u Saboru kao zastupnik grada Osijeka samo do isteka mandata (1872.-1875.) i nije se više bavio politikom, ali se zato još više posvetio dobrotvorstvu.

Dobrotvornim i humanitarnim radom barun Antun Gustav Prandau bavio se do te mjere, da je sam zalazio u kuće siromaha i dijelio im pomoć, a jednako tako i u škole. Posvetio se također i uređenju Valpova i tamošnjeg dvorca u kojem je uredio vrijednu knjižnicu, te okolo njega lijepi engleski park. No među visokim donacijama baruna Gustava Prandaua valja istaknuti i njegove napore, također i financijske oko postavljanja spomenika franjevcu Matiji Petru Katančiću u središtu grada Valpova, a koji je bio istaknuti hrvatski pjesnik i znanstvenik, rodnom iz Valpova. Osim toga, barun Gustav Prandau utemeljio je i istoimenu zakladu u iznosu od deset tisuća forinti kao potporu za školovanje siromašnih studenata iz područja virovitičke županije.

U braku sa svojom suprugom Adelheidom, rođenom Čech imao je barun Gustav Prandau četvero djece: tri kćeri koje su također i nakon udaje bile istaknute dobrotvorke i donatorice, te sina Kolomana, koji je umro nažalost kao dijete, u petoj godini života. Zato su dobro uređeno valpovačko vlastelinstvo nakon smrti baruna Gustava Prandaua, kao posljednjeg muškoga člana ove zaslužne velikaške obitelji naslijedili njegovi rođaci po majci baruni Normann-Ehrenfels, koji su nastavili uzorno voditi naslijeđeno vlastelinstvo sve do nesretnih promjena

koje su nastupile nakon 1918. godine i kasnije. Umro je barun Gustav Prandau 1885. godine u D. Miholjcu, ali je prema vlastitoj želji prevezen u Valpovo, te je tamo uz crkvene obrede i uz mnoštvo naroda i svečano sahranjen u obiteljskoj grobnici u kapeli Sv. Roka. Recimo na kraju, da se znatan dio bogate rukopisne i umjetničke ostavštine velikaške porodice baruna Hilleprand von Prandau čuva danas u Muzeju Slavonije u Osijeku i Državnom arhivu u Osijeku. Kao takova ona je trajni povijesni izvor i svjedočanstvo o brojnim političkim i kulturnim i dobrotvornim djelima koje su nam za trajne primjere, na kojima nam valja i dalje graditi ostavili članovi ove zaslužne barunske obitelji.

17

VDG JAHRBUCH 2005

Über den Beitrag der Adelsfamilie Hilleprand von Prandau der Entwicklung der kroatischen Kultur und Bildung

In der Arbeit wird das Ankommen der Aristokratenfamilie Hilleprand von Prandau in Kroatien, als auch ihre Beitragsleistung in Bereichen der Kultur und Bildung innerhalb des kroatischen Volkes, dargestellt. Das Ankommen dieser verdienstvollen österreichischen Adelsfamilie nach Kroatien war am Ende des 18. Jahrhundert möglich und das zwar nach der Befreiung des Landes von der türkisch-osmanischen Okkupation. Wie es die relevanten Geschichtsquellen und die Literatur zeigt, trugen die Baronen Prandau gleich nach ihrem Ankommen systematisch einem großen Wiederaufbau des Landes bei, wie im Bereich verschiedener Wirtschaftszweigen so auch im Bereich der Kultur und Bildung, Kunst und des Wohlwonnens. Dies wurde in erzielten Resultaten im Wirtschaftsbereich, der Urbanisierung und Bildung, wie auch durch das Gründen von Kulturinstitutionen - Schulen, Krankenhäusern, Kirchen und anderen öffentlichen Einrichtungen bestätigt.

Außerdem, schließen sich die Baronen Hilleprand von Prandau langsam an das öffentliche politische Leben an und sprachen für die kroatische Selbstständigkeit und Souveränität innerhalb der Mitteleuropäischen Länder, die wie Kroatien, die Habsburger Krone anerkannt hatten. Wegen solcher Stellungnahmen waren die Baronen Hilleprand von Prandau, generell gesehen, in der Völkerschicht sehr anerkannt.

Izbor iz korištenih vrela i literature:

- Ivan **Bojničić**: Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1894.
- Antun **Cuvaj**: Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. 3-4, Zagreb 1910-1913.
- **Dnevnik Sabora** trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Zagrebu za god. 1861; 1865.-1867; 1868-1871; 1872.-1875.
- Antun **Goglia**: Hrvatski glazbeni zavod 1827.-1927., Zagreb 1927.
- Mirjana **Gross/Agneza Szabo**, Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992.
- Igor **Karaman**: Valpovačko vlastelinstvo, Zagreb 1962.
- Martin **Polić**: Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1860-1880), 1,-2, Zagreb 1899-1900.
- Agneza **Szabo**, Valpovački baruni Prandau, Matica - časopis matice hrvatskih iseljenika, Zagreb (48) 1998. br. 7.

18

VDG JAHRBUCH 2005

dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ - KERŽE

Knoblochova uloga u rješavanju suvišnih voda dravsko-dunavskog područja

Budući da se u doba velikih kiša i topljenja snijega voda iz Drave i njenih pritoka razlijevala plaveći šume, livade, oranice i suhozemne putove odvodnja suvišnih voda u Slavoniji i Srijemu, pa tako i u osječkom kraju (u području zapadno od Osijeka u slivu vodotoka Karašice i Vučice, desnih pritoka Drave, te u području južno od Osijeka uz gornji tok Vuke, pritoke Dunava), predstavljala je gotovo

oduvijek bitan zahtjev ponajviše zbog načina korištenja zemljišta. Pa, ipak su se ponajprije javile zamisli i provodili radovi vezani za pretvaranje Drave u plovidbeni put.

Stoga su već u prvoj polovici 18. stoljeću, još u vrijeme gradnje osječke barokne Tvrđe, izvršeni prvi najjednostavniji regulacijski radovi na utvrđivanju desne obale Drave. Tada su tvrđavski graditelji za usporenje jakog slaza kod visokog dravskog vodostaja u korito Drave ugradili dvije sinklinale i to jednu ispod same tvrđave, a drugu ispod vodovodne crpke u Gornjem gradu. U nastavku tih radova krajem 18. stoljeća desna i lijeva obala uz Tvrđu utvrđivana je lomljenim kamenjem. Međutim, svi su ti tehnički radovi bili zapravo samo predradnje za sustavnu regulaciju dravskoga korita, koja se provodila tijekom 19. stoljeća sa zamislama o spoju Drave sa Savom te dalje s Jadranom. Stoga su prvi počeci tehničkog tretmana Drave vezani za plovidbu da bi potom dobili jasne konture zaštite i obrane od poplava u borbi za osvajanje novih poljoprivrednih površina, odnosno nastojanjima za povećanjem žetvenih prinosa. Dio poteza koji su se poduzimali u sklopu tzv. regulacijskih vodoprivrednih radova na ovom području omogućit će – tijekom 19. i početkom 20. stoljeća – uspostavljanje plovnosti Drave do Botova, ali će u obrani od poplava postizati sporo tek djelomične uspjehe, jer obrambeni nasipi (za svladavanje visokih voda) nisu posve izgrađeni, ili su pak pojedini objekti (prokopi odnosno kanali npr.) bili izgrađeni u tehničkom pogledu neprikladno ili nedovoljnih dimenzija.¹

Kako su hidrološke i klimatološke prilike bile u tom, istočnom dijelu Hrvatske takove da je odvodnja zemljišta bila i ostala jedan od najvažnijih zadataka u vodoprivrednoj djelatnosti, odvodnja područja u osječkom kraju javlja se kao

VDG JAHRBUCH 2005

19

/FIŠER, Branko, "Neki aktualni problemi na slivu rijeka Drave i Dunava". Privreda, Časopis za privredna pitanja Slavonije i Baranje. Br. 3. Osijek, 1974., 25, 26.; ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, "Donjodravski plovidbeni put u 19. i početkom 20. stoljeća (s posebnim osvrtom na odnos države prema tom problemu)", Scrinia Slavonica 3, Slavonski Brod, 2003., 211-230.; Branko VUJASINOVIĆ, „Prvi radovi na uređenju Drave u prošlosti“, Građevinar, vol. 48, br.11, 1996., 752-753.

vodoprivredna djelatnost – bitna za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva – izrazito od kraja 18. stoljeća, kroz cijelo 19. stoljeće i nadalje.

*

Sve do posljednjih desetljeća 19. stoljeća i početka 20. prelijevanje voda bilo je posebno hidrogeografsko svojstvo Vuke, koja s njenim pritokama, u proljeće kada se topio snijeg u Paučju te za proljetnih pljuskova, nije mogla primiti svu vodu pa se velik dio razlijevao na područje Palače stvarajući prostrano fluvio-močvarno, tj. podvodno šumsko-močvarno područje.² Ali močvara Palača i Kolođvarska bara nisu ovisile samo o posebnom svojstvu vodnoga režima Vuke i njenih pritoka nego i o velikim količinama voda Dunava i Drave. Tako je u doba otapanja snijega i leda u Alpama rastao vodostaj Dunava i Drave, a kako Drava ima kraći i ravniji tok, njezine nabujale vode prve su stizale u obliku vodnog vala do ušća Dunava, čije je korito moglo primati tu količinu vode. Ali kada bi stigao dunavski vodni val do ušća Drave nailazio je na zapreke, dravske vode i Aljmašku planinu, pa korito Dunava više nije moglo primiti tu količinu vode, te je ona podizala razinu Vuke i njenih pritoka uzrokujući poplave i razlijevanje u poplavno područje porječja Vuke.³ Uloga inženjera Josipa Knoblocha⁴ značajna je u rješavanju problema suvišnih voda dravsko-dunavskoga područja, a očitovala se u izradi prijedloga provedbenog projekta sustavne regulacije Vuke, koja je imala dugu povijest.

Doduše, i prije Knoblochova rješenja vezanog za odvodnju suvišnih voda u dravsko-dunavskom području, najveći motiv za regulaciju Vuke bila je borba protiv poplava kojih je u porječju te rijeke od 1853. do 1872. zabilježeno čak 7. U posljednje dvije godine (1871. i 1872.) poplave su imale katastrofalne razmjere jer je voda poplavila područje veće od 1.150 km² zadržavajući se bez povlačenja te dvije godine. To je bio povod za ozbiljno poticanje provedbenog projekta regulacije Vuke na kojem su radili 60-ih godina 19. stoljeća inženjer Aleksandar Nagj, te potom Fridrich Wilhelm Toussaint i Ivan Nepomuk Spannbauer. No, zbog prevelikih troškova čitava osnova projekta tijekom izrade prijedloga tog provedbenog

20

VDG JAHRBUCH 2005

² Močvara Palača i Kolođvarska bara imale su površinu veću od 23.000 jutara, a cijelo plavno područje bilo je veće

od 130.000 jutara.

3 Valentin LAPAINE, Stare i nove vodograđevine u Hrvatskoj i Slavoniji, Građevni odsjek Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1896.; Jasna ŠIMIĆ, Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske, Zagreb-Osijek, 2000., 11.; Mirko MARKOVIĆ, Slavonija – povijest naselja i podrijetlo stanovništva, Zagreb, 2002., 172.

4 Knobloch je nakon završene politehnike u Beču sa 24 godine upućen, kao agent bečkog Dunavsko parobrodarskog društva u Zemun, tada najistočniji grad Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, odakle je nakon dugogodišnjeg djelovanja upućen u Osijek.

5 Najveći je slavonski vodotok; jedna je od najdužih pritoka Dunava. Izvire kod Paučja, u krajnjem jugo-istočnom dijelu Krndije, a utječe u Dunav kod Vukovara. Zbog izuzetno malog pada u Vuki prevladava mehanizam voda donjeg i srednjeg toka. Porječje Vuke smješteno je u jugozapadnom dijelu Panonske nizine, odnosno u istočnom dijelu savsko-dravsko-dunavskog međuriječja. Vuka ima najviši vodostaj i proticaj u razdoblju otapanja snijega, tj. u kasno proljeće i kasno ljeto kada porječje Vuke dobiva i najveće količine oborina. (Vidi: Josip BÖSENDORFER, «Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamnjju», Rad JAZU, knjiga 286, Zagreb, 1952., 145, 146.; Andrija BOGNAR, «Na vukovarskoj lesnoj zaravni», Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu (gl. urednik Igor Karaman), Zagreb, 1994., 25, 33, 34.)

projekta suzila se na regulacijske radove Vuke i čišćenje Kolođvar-bobotskog kanala, kao glavnih recipijenata. Pri tim radovima značajnu je ulogu odigralo konstituirano Društvo za regulaciju Vuke, koje je 7. rujna 1876. preuzelo u svoju nadležnost sve poslove oko projekata regulacije.6

*

Pošto je konstituiran Odbor Društva za regulaciju Vuke, koji je dobio temeljni zadatak ostvarenja toga suženoga projekta, projektiranje radova povjereno je inženjeru Josipu Knoblochu, koji je izradio projekt za regulaciju Vuke. Međutim, projektu se suprotstavilo vukovarsko vlastelinstvo tvrdeći da će radovi po tom projektu koristiti samo čepinskom vlastelinstvu, dok će svi ostali veleposjedi imati više štete nego koristi. Braneći svoje mišljenje, Knobloch je i dalje ostao pri uvjerenju da bi bilo ekonomičnije na pojedinim mjestima izvršiti nove prekope i u njih skrenuti rijeku nego čistiti i kinetirati staro korito što je zastupao Julije Hajdu, glavni inženjer Društva za regulaciju Tise i Moriša. On je, za razliku od Knoblocha, u pogledu trase pojedinih kanala i toka rijeke Vuke bio pristaša očuvanja prirodnog korita i toka Vuke koje bi se moralo očistiti i kinetirati, a samo ponegdje bi se veća krivudanja (meandri) skratili manjim prekopima. Stoga je Knoblochov projekt ponovo mijenjan. Ovoga je puta Knobloch izradio prijedlog provedbenog projekta za regulaciju rijeke Vuke od Razbojišta do utoka u Krivu baru. Koristeći se prijedlozima ranije angažiranih projekatana Nagja, Toussainta i Spannbauera predvidio je i regulaciju Poganovačko-kravučkog i Kolođvorskobobotskog kanala. Bio je uvjerenja da bi ekonomičnije bilo na pojedinim mjestima izvršiti nove prekope i u njih skrenuti Vuku nego li čistiti i kinetirati postojeće korito rijeke, što je predlagao Hajdu. Isticao je da je Vuka u toku od sela Vuke pa sve do Laslova "nezatna vodotečina" tako da na toj trasi izmjena njezina korita, izgradnjom novoga, ne bi imala štetnih posljedica za okolno stanovništvo ni s ekonomskog niti sa zdravstvenoga stajališta. Oba projekta upućena su u Zagreb Zemaljskoj vladi i vlada je odobrila dio radova koji su se odnosili na uređenje Kolođvorskobobotskog kanala, a za ostale radove je tražila izradu novih projekata. Izrada novoga plana povjerena je inženjeru Knoblochu, koji je na glavnoj skupštini Društva za regulaciju Vuke izabran 7. veljače 1886. za glavnog inženjera.

Ubrzo je Knobloch izradio alternativni projekt za regulaciju Vuke. Stoga je počelo odmah isušivanje močvare Palača po kojem bi se, ako bi se izveli svi predviđeni radovi, za obradu osposobilo novih 23.000 jutara zemljišta. Istodobno se, po tom alternativnom planu, trebala izvršiti nova nivelacija korita rijeke od mjesta Vuke do Gaboša, a od Gaboša do utoka u Dunav. Budući da je ubrzo bilo jasno da ti radovi nisu dostatni, Društvo je postavilo za svoga izaslanika inženjera Podhagskoga koji je Knoblochov projekt razmotrio. Kako je Podhagski izrazio sumnju u potrebu mijenjanja prirodnog korita Vuke priklonio se mišljenju

21

VDG JAHRBUCH 2005

6 Zvonimir PINTARIĆ / Ilija ČOSIĆ, „Povijesni pregled radova na uređenju slivnog područja Vuke“, Građevinar, vol. 48, br.11, 1996., 679-681.

inženjera Hajdua. Kako je zbog toga Knobloch dao ostavku na položaj glavnog inženjera, a Društvo je odlučilo provesti rekonstrukciju bobotsko-kolođvorskog kanala te u nastavku radove vezati za cjelokupne hidromelioracijske radove izabralo je na svojoj sjednici 3. studenoga 1889. inženjera Franju Kreutzera i povjerilo mu izradu planova za rekonstrukciju toga kanala. Kako je Kreutzer

zaključio da rekonstrukcija kanala ne donosi isušivanje močvarnog područja, nego je potrebno regulirati korito Vuke, izradio je projekt koji je prihvaćen 1890. godine, i to na temelju ranijih mišljenja projekatana Nagja, Toussainta, Hajdya i Knoblocha. Na tim temeljima Kreutzer je izradio generalni projekt za regulaciju Vuke temeljen na Zakonu o vodnom pravu (usvojen krajem 1892.) i osiguranim financijskim sredstvima potrebnim za takav pothvat. Napravio je detaljni projekt po kojem su počeli sustavni hidromelioracijski i regulacijski radovi porječja Vuke. Trajali su od 1897. do 1925. godine. Radovima je dno Vuke postalo dublje od dna močvare Palača što je izravno utjecalo na isušivanje.⁷

*

Stoga, bez obzira na Knoblochovo povlačenje, dio ugrađenih prijedloga iz njegova projekta ukazuje da je njegova uloga značajna u isušivanju velikog močvarnog područja, kako za osječki kraj tako i šire, što se u potonjem razdoblju očitovalo u poboljšanju zdravstvenih prilika (npr. suzbijanju infektivnih bolesti kod ljudi i stoke), te u gospodarskoj dobiti isušivanjem golemog područja i stvaranju velikih poljoprivrednih površina.

Knoblochs Rolle in der Lösung von überflüssigem Gewässer des Drau-Donau Gebietes

Da die hydrologischen und klimatischen Umstände in Ostkroatien so waren, dass die Entwässerung des Bodens eine der wichtigsten Fragen in den wasserwirtschaftlichen Tätigkeiten war, entstand sie im Gebiet um Osijek als Wasserwirtschaftstätigkeit, die wichtig für das Entstehen guter Lebens- und Wirtschaftsbedingungen durch das ganze 19. Jahrhundert war. In der Lösung des Problems von überflüssigem Gewässer des Donau-Drau Gebietes offenbarte sich die Rolle des Ingenieurs Josip Knobloch zweimal in der Ausarbeitung des Vorschlages des Projektes einer systematischen Regulation des Flusses Vuka, der eine lange Geschichte hat. Obwohl die Arbeiten nicht nach seinen Projekten liefen, wurde ein Teil seiner Lösung in das letztendliche Austrocknen des Sumpfes Palača eingefügt. Auf diese Weise hinterließ er eine dauerhafte Spur in der weiteren Wirtschaftsentwicklung des Gebietes um Osijek.

22

VDG JAHRBUCH 2005

⁷HR - Državni arhiv u Osijeku, Zadruga za regulaciju rijeke Vuke, Fond 797, kutija 152, Zapisnici glavnih skupština, 1884.; Z. PINTARIĆ / I. ČOŠIĆ, „Povijesni pregled radova...“, n. dj., 683.

dr. sc. Vlasta ŠVOGER

Prilog životopisu Gustava Dollhopfa

Gustav Dollhopf (Radešić, 1827.- Zagreb, 1905.) podrijetlom je iz njemačke obitelji koja je u Hrvatsku doselila za Napoleonskih ratova. Po struci pravnik, ostvario je uspješnu i dugogodišnju karijeru u državnoj službi, od mjesta perovođe Banske vlade do odjelnog savjetnika u Odjelu za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade. U revolucionarnom razdoblju 1848.-1849. bio je publicistički aktivan u zagrebačkim listovima liberalne orijentacije Slavenski Jug i Südslawische Zeitung.

1. Životopis Gustava Dollhopfa

Gustav Dollhopf jedna je od osoba za koju danas znaju tek rijetki pojedinci, premda je ostavio snažan pečat u profesionalnom i javnom životu zajednice u kojoj je živio. Budući da su sačuvani podaci o njegovu životu relativno šturi¹, njegov životni put može se rekonstruirati tek u osnovnim crtama.

Gustav Dollhopf potječe iz obitelji njemačkih doseljenika. Napoleonova osvajanja pokrenula su migracijski val iz njemačkih zemalja u susjedne zemlje, a u njemu su sudjelovali različiti slojevi stanovništva. U jednom takvom migracijskom valu obitelj njegova djeda doselila se u Hrvatsku početkom 19. stoljeća. Premda je obitelj u staroj postojbini uživala plemićki status, za razliku od većine drugih doseljenika, nije potvrdila plemićki status u novoj domovini, nego je vlastitim radom stjecala ugled u novoj zajednici. Otac i brat Gustava Dollhopfa gradili su vojničku karijeru. Otac Joseph bio je vojni povjerenik pri Generalnoj komandi u Zagrebu, u vrijeme kad je Gustav studirao na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1842.-1844.) već je bio umirovljen.² Mlađi brat Gustava Dollhopfa, Adolph, također je studirao na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu,³ a

vojničku karijeru završio je kao natpovjerenik kod Generalne komande u Zagrebu. Njihova majka bila je iz plemićke obitelji Simony. Gustav Dollhopf rođen je 1. veljače 1827. na imanju svojih roditelja u Radešiću, pokraj Novog Marofa. Pučku školu i gimnaziju polazio je u Zagrebu, Velikoj Kanjiži i Pečuhu, gdje je dobro naučio mađarski jezik, a pravo je studirao na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu

VDG JAHRBUCH 2005

23

1 Ostavština Gustava Dollhopfa nije sačuvana, a najviše podataka o životu Gustava Dollhopfa daju anonimno objavljeni nekrolozi: "† Gustav pl. Dollhopf.", *Narodne Novine (NN)*, 42./21. 2. 1905., 2.; "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.; "(† Gustav v. Dollhopf.)", *Agrar Zeitung*, 43./22. 2. 1905., 5. Usp. i kratki prilog Vere HUMSKI, "DOLLHOPF, Gustav", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb, 1993., 466. Ovaj dio teksta uglavnom se temelji na nekrolozima u *Narodnim Novinama* i na rijetkim sačuvanim arhivskim podacima.

2 Državni arhiv u Zagrebu (DAZg), Matricula Universorum Philosophiae Auditorum in R. Academia Zagrabienis anno scholastico 1842/3 – 1843/4 frequentatum (Matricula Philosophorum), sg. 25696.

3 DAZg, Matricula Philosophorum 1845/6, sg. 25697.

1844.-1846. i diplomirao s izvrsnim uspjehom. Po svršetku studija prava prakticirao je kao juratus od 1846. do 1850. godine u Zagrebu. U 1850. godini položio je odvjetnički ispit⁴ i tada je započeo vrlo dugu i uspješnu karijeru u državnoj službi.

U kolovozu 1850. godine ban Josip Jelačić imenovao je Dollhopfa pomoćnikom urednika Zemaljsko-zakonskog i vladinog lista za Hrvatsku gdje je vodio pravne poslove ("odvjetnik i privremeni adjunkt"), a potkraj iste godine imenovao ga je i perovodom II. reda kod Banske vlade.⁵ Očito je ban Jelačić imao veliko povjerenje u Dollhopfove sposobnosti jer ga je otprilike u to vrijeme imenovao svojim osobnim i prezidijalnim tajnikom, a taj je posao Dollhopf obavljao niz godina. Godine 1854. Dollhopf je imenovan tajnikom Hrvatsko-slavonskog kraljevskog namjesničkog vijeća i tu je dužnost obavljao do reorganizacije uprave u Hrvatskoj i Slavoniji. Upravna reorganizacija 1861. godine Dollhopfu je donijela napredovanje na hijerarhijskoj ljestvici u državnoj službi. Neposredno nakon reorganizacije upravnih oblasti Dollhopf je imenovan tajnikom Namjesništva, a već sljedeće godine, 1862. Dollhopf prelazi na dužnost savjetnika u Namjesništvu. Na tom je radnome mjestu ostao nekoliko godina. Godine 1869. ponovno je provedena reorganizacija upravnih organa u Hrvatskoj. Od te godine pa do umirovljenja 1892. Dollhopf je bio odjelni savjetnik Hrvatsko-slavonske kraljevske zemaljske vlade u Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Svojim je radom u prosvjetnom odjelu uvelike pridonio unapređenju javnog školstva u Hrvatskoj.⁶

Budući da je bio vrlo obrazovan i stručan u obavljanju različitih poslova u upravnoj strukturi zemlje, ponekad je zamjenjivao svoje kolege savjetnike u Predsjedništvu Vlade prigodom njihove odsutnosti zbog različitih razloga. Raspolagao je velikim znanjem i iskustvom u državnoj administraciji, pa ga autor nekrologa, očito netko tko mu je u privatnom ili poslovnom pogledu bio blizak, naziva "živim arhivom za sve stare zakone, kr. rezolucije, intimete, patente i naredbe najviših centralnih i domaćih oblasti". Svoje je znanje i iskustvo rado prenosio na (mlađe) kolege, koji su često od njega tražili savjet pri obavljanju najsloženijih upravnih poslova.⁷

Gustav Dollhopf očito je uživao i povjerenje pretpostavljenih pa je za uspješan rad u državnoj administraciji dobio mnoga priznanja pretpostavljenih te odlikovanja od vladara. Dana 18. ožujka 1887. vladar mu je za dugogodišnji vrlo uspješni rad u državnoj službi podijelio ugarsko plemstvo, a prigodom umirovljenja odlikovan je redom željezne krune III. stupnja.⁸ Bio je i vlasnik tzv. "jubilarne kolajne"⁹, zapravo jubilarne spomenice iz 1898. kojom su u spomen

24

VDG JAHRBUCH 2005

⁴"† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.

⁵Hrvatski državni arhiv, Banska vlada, Protokol Banske vlade za g. 1850. (Urudžbeni zapisnik, V. Š.), red. br.

994. od 5. 8. 1850., br. 58.; obavijesti o imenovanjima, *NN*, 286./12. 12. 1850., 287./13. 12. 1850.

⁶"† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 42./21. 2. 1905., 2.; "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.

⁷"† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.

⁸O tom ordenu usp. Boris PRISTER, *Odlikovanja zbirke dr. Veljka Malinara*, I. dio (*Odlikovanja*),

Zagreb 1991., 37.-38.

⁹Taj se naziv rabi u nekrologu u *NN*, 42./21. 2. 1905.

pedesetogodišnjice vladavine Franje Josipa odlikovane osobe koje su više godina radile u civilnoj državnoj službi.¹⁰ U nekoliko mandata Gustav Dollhopf obavljao je funkciju člana kraljevinskog suda, a na tu visoku dužnost u hrvatskom sudstvu izabrao ga je Sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Vladarevom

odlukom od 19. lipnja 1892. trajno je umirovljen nakon četrdesetdvogodišnjeg rada u državnoj službi.¹¹

Podaci o privatnom životu Gustava Dollhopfa još su malobrojniji od onih o njegovoj karijeri. Prema relativno opširnom nekrologu u *Narodnim Novinama* čini se da je Dollhopf u službenom i u privatnom životu bio skroman i ugodan čovjek. Nakon njegove smrti kao njegovi potomci spominju se kćer i sin te dvije unuke. Gustav Dollhopf umro je 17. veljače 1905. godine od astme, a sahranjen je na zagrebačkom groblju Mirogoj.¹²

2. Publicistička djelatnost Gustava Dollhopfa

"Novinsko proljeće" 1848.-1849. došlo je i u Hrvatsku. U tom kratkom razdoblju nabijenom revolucionarnom atmosferom i brzim smjenjivanjem događaja publicističku su djelatnost započeli ili intenzivirali mnogi kasnije poznati književnici, političari i djelatnici u državnoj službi u Hrvatskoj. Tako je bilo i s tada

25

VDG JAHRBUCH 2005

Revers ordena

željezne krune

3. stupnja

Avers ordena

željezne krune

3. stupnja

Avers jubilarne

spomenice

Revers jubilarne

spomenice

¹⁰ Za ovaj podatak zahvaljujem gospodinu Borisu Priesteru, prof., višem kustosu Hrvatskog povijesnog muzeja iz Zagreba. Ujedno mu zahvaljujem i za ustupanje slikovnog materijala koji se koristi u ovome radu. O Jubilarnoj spomenici usp. B. PRISTER, *Odlikovanja*, 66.

¹¹ "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.; "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 42./21. 2. 1905., 2.; Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 5., Zagreb 1910., 509.

¹² "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 43./22. 2. 1905., 3.; "† Gustav pl. Dollhopf.", *NN*, 42./21. 2. 1905., 2.; "Umrli u Zagrebu od 18. do 25. veljače 1905.", *NN*, 46./25. 2. 1905.

dvadesetjednogodišnjim pravnikom Gustavom Dollhopfom. Prema za sada dostupnim podacima čini se da je Dollhopfova publicistička karijera bila kratka i ne odveć bogata. Dollhopf je objavljivao članke u dva zagrebačka liberalna i prema bečkoj Vladi oporbena lista. Riječ je o listovima *Slavenski Jug*¹³ i *Südslawische Zeitung*¹⁴. Premda je i u ovim listovima Dollhopf objavio svega nekoliko članaka¹⁵, ti su članci svojim temama i načinom prezentacije problematike vrlo zanimljivi i za tadašnje prilike vrlo kvalitetni, pa ću ih ovdje ukratko analizirati.

U listu *Südslawische Zeitung* Dollhopf je objavio nekoliko članaka u kojima tematizira pitanje odgovornosti vlade u Hrvatskoj.¹⁶ To je pitanje tada bilo vrlo aktualno u hrvatskoj javnosti, jer je prevladavalo mišljenje o potrebi reorganizacije tada aktualne hrvatske vlade, Banskoga vijeća, u smislu ostvarenja načela odgovornosti vlade. U tada aktualnu raspravu o spomenutom važnom političkom pitanju svojim se člancima uključio i pravnik Gustav Dollhopf, a povod je bilo objavljivanje zakonske osnove o hrvatskoj odgovornoj vladi¹⁷ što ju je izradio saborski odbor. U prvome članku Dollhopf ukratko analizira načela djelovanja izvršne vlasti u ustavnoj monarhiji. Jedan od temelja ustavne monarhije jest odgovornost vlade, koja se prema tadašnjem pravnom tumačenju realizirala tako da je vladar svoju izvršnu vlast prenio na ministre, odnosno "odgovorne državne vijećnike" koje je imenovao na prijedlog ministra predsjednika. Budući da je osoba vladara nepovrediva i ne može biti pozvana na odgovornost, vladar svoje ovlasti u izvršnoj vlasti delegira na vladu. Svaku vladarevu odluku mora supotpisati jedan državni vijećnik, koji svojim potpisom preuzima odgovornost za njezinu realizaciju i usklađenost sa ustavom i postojećim zakonima, a u slučaju da državni vijećnik nekim svojim postupkom prekrši zakon za to mora snositi odgovornost. Svi državni vijećnici/ministri i ministar predsjednik za svoj su rad odgovorni vladaru i parlamentu. Dollhopf razlikuje dva tipa odgovornosti ministara/vlade. Prvi je

26

VDG JAHRBUCH 2005

¹³ *Slavenski Jug (SJ)* izlazi u Zagrebu od 6. kolovoza 1848. do 12. veljače 1850., a uređivali su ga Dragutin Kušlan i Nikola Krestić, a od kolovoza 1849. Bogoslav Šulek. Krug oko ovoga lista dosljedno je zastupao austroslavističku koncepciju federalizacije Habsburške Monarhije i liberalne ideje na različitim područjima društvenog života. Usp. monografiju Tomislava MARKUSA, *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret*, Zagreb 2001.

¹⁴ List liberalne orijentacije i vrlo širokog tematskog raspona, izlazio u Zagrebu od 3. siječnja 1849. do početka

1852., uređivao ga je češki publicist Josip Praus. List je zagovarao preuređenje Habsburške Monarhije u ustavnu monarhiju na temelju ravnopravnosti naroda, modernizaciju svih segmenata hrvatskog društva u skladu s idejama umjerenog liberalizma te ostvarenje građanskih i političkih prava i sloboda. Opširnije v. Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung 1849-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena*, Zagreb 2002.

¹⁵ Ovdje ću prikazati članke za koje se sasvim pouzdano može tvrditi da ih je napisao Gustav Dollhopf, jer su potpisani njegovim imenom i prezimenom ili inicijalima: G. D. ili G. D.-f. Za onodobnu hrvatsku i europsku publicistiku bilo je karakteristično da su članci izuzetno rijetko bili potpisani imenom i prezimenom, nešto češće inicijalima, a najčešće su objavljeni anonimno. Stoga ne isključujem mogućnost da je Dollhopf anonimno objavio članke i u nekim drugim novinama, odnosno da je objavio još neke članke u ova dva lista. Međutim, to nije moguće sasvim pouzdano utvrditi, budući da nije sačuvana njegova ostavština.

¹⁶ "Agram, 18. Januar." G.[ustav] D-f. [Dollhopf], *Südslawische Zeitung (SZ)*, 8./19. 1. 1849.; "Agram, 21.

Januar." G. D.-f., *SZ*, 9./22. 1. 1849.; "Agram, 21. Januar." G. D.-f., *SZ*, 10./24. 1. 1849.

¹⁷ Umjesto pojma parlamentarna vlada u onodobnoj hrvatskoj javnosti rabio se pojam odgovorna vlada ili "odgovorni ministrij". Slično je tada bilo i u Ugarskoj. Usp. Barna MEZEY, "Die Ausgestaltung des parlamentarischen Regierungssystems in Ungarn im Jahr 1848", *Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte*, ur. Gábor MÁTHE i Barna MEZEY, Budapest – Graz, 2001., 41-51., ovdje str. 42-50. Članak o ustrojenju dPržavnoga vieća, Hrvatski državni arhiv, Banskó vijeće, Unutarnji odsjek, kut. IV. (1849.), 187. Osnovu su objavili *SZ*, 7./16. 1. 1849. i *SZ*, 6./15. 1. 1849.

osobna odgovornost pojedinog ministra za vlastite odluke, a drugi podrazumijeva odgovornost cjelokupne vlade za pravac njezine politike. Ako vlada zbog pravca svoje politike ili neke važne odluke izgubi povjerenje parlamentarne većine, vlada mora odstupati, a vladar na prijedlog novog mandataru imenuje novu vladu. Dollhopf ne razmatra detaljnije problem stvaranja nove vlade u slučaju odstupanja stare vlade, nego iznesena načela primjenjuje na razini stvaranja hrvatske vlade i napominje da prijedlog zakona o hrvatskoj odgovornoj vladi uopće ne razmatra problem odgovornosti vlade parlamentu za njezinu ukupnu politiku, odnosno problem povjerenja vladi, već se zadržava na pitanju pojedinačne odgovornosti vijećnika. Za bana u svojstvu vladareva zamjenika također vrijedi načelo supotpisa nadležnog državnog vijećnika, ali i neodgovornosti. Naime, kao vladarev zamjenik u Hrvatskoj ban je nositelj delegirane izvršne vlasti i kao takav je odgovoran vladaru, ali ne i Hrvatskom saboru. Nasuprot tome, hrvatska vlada – Državno vijeće, njem. Staatsrat, u zakonskoj osnovi nije definirana kao banov savjetodavni organ, nego kao najviši organ izvršne vlasti u Hrvatskoj. Dollhopf upozorava na nedorečenosti i manjkavosti u spomenutoj zakonskoj osnovi, pa u tom kontekstu ukazuje na nespojivost funkcije bana kao kraljeva zamjenika, i time nositelja neposredne izvršne vlasti u Hrvatskoj, s funkcijom predsjednika hrvatske vlade. Kao predsjednik Državnog vijeća ban bi bio solidarno suodgovoran za njegovo djelovanje pa bi u slučaju odstupanja Vijeća i sam morao podnijeti ostavku, što kao vladarev zamjenik ne može učiniti. Dollhopf nije ostao samo na razini kritike nacrtá zakona o hrvatskoj vladi, nego je predložio rješenje za problem na koji je ukazao. Po njegovu mišljenju i ovdje bi trebalo primijeniti načelo delegiranja izvršne vlasti. Naime, ban bi stvaranje hrvatske vlade trebao povjeriti čovjeku, koji uživa povjerenje Sabora i koji bi predsjedao hrvatskom vladom (zbog štednje bi ujedno trebao voditi neko ministarstvo) i solidarno snosio odgovornost za njezino djelovanje. To u krajnjoj konzekvenciji znači da bi u slučaju odstupanja hrvatske vlade i njezin predsjednik morao podnijeti ostavku. Dollhopf je mehanizam delegiranja vladareve izvršne vlasti na odgovornu vladu prenio i na razinu stvaranja hrvatske vlade. Prema zakonskoj osnovi članove hrvatske vlade na banov prijedlog imenuje vladar. Dollhopf međutim, misli da bi, sukladno konstitucionalnim načelima, članove hrvatske vlade trebao predložiti njezin mandatar, a nakon toga bi ih potvrdio vladar, jer nije uobičajeno da članove vlade predlaže netko tko ne sudjeluje u njezinu radu. Time bi se po njegovu mišljenju udovoljilo načelima uobičajenima u ustavnim monarhijama i načelu odgovornosti vlade, a ujedno bi se sačuvao ugled bana kao vladareva zamjenika u Hrvatskoj.¹⁸ U druga dva članka Dollhopf analizira načela pri imenovanju državnih službenika na nižim razinama i zakonsku proceduru u slučaju nezakonita rada pojedinog ministra. Dollhopf podržava načelo da vladar imenuje državne službenike na prijedlog resornog ministra, koji ta imenovanja mora supotpisati, ali se ne slaže s načinom provedbe tog načela kakav je predviđen u zakonskoj osnovi o odgovornoj hrvatskoj vladi. On drži neprimjerenim da središnja vlada odlučuje o

27
VDG JAHRBUCH 2005

¹⁸ "Agram, 18. Januar." G.[ustav] D-f. [Dollhopf], *SZ*, 8./19. 1. 1849.

imenovanju službenika upravnih organa u Hrvatskoj i predlaže da se i u Hrvatskoj primijeni načelo da ministri mogu predlagati sebi podređene službenike, a imenuje ih vladar. Na temelju tog načela Dollhopf traži da ban kao vladarev zamjenik u

Hrvatskoj ima pravo imenovati državne službenike odgovorne državnom vijeću na prijedlog i uz supotpis odjelnog predstojnika, odnosno resornog ministra. Ovaj autor protivi se imenovanju ministra za Hrvatsku pri središnjoj vladi, što se predlaže u spomenutoj zakonskoj osnovi, prije nego se ustavom načelno riješi odnos Hrvatske prema zajedničkoj državi (ovaj je članak napisan prije donošenja Oktroiranog ustava, V. Š.).¹⁹

U zadnjem članku u kojem je komentirao zakonsku osnovu o odgovornoj hrvatskoj vladi Dollhopf je analizirao modalitete opoziva, odnosno ostvarenja zakonske odgovornosti pojedinog ministra u slučaju kršenja zakona predviđene u zakonskoj osnovi i usporedio ih s odgovarajućim odredbama uobičajenima u ustavnim monarhijama. Dollhopf ukazuje na to da rješenje predviđeno zakonskom osnovom o hrvatskoj vladi, naime da je za suđenje državnom vijećniku (ministru) nadležan najviši redovni sud u zemlji, tj. Banski stol, najvišoj sudskoj instancijskoj u zemlji daje političku moć, koju ona ne bi trebala imati. Takva odredba po njegovu mišljenju onemogućava ostvarenje najvažnijih preduvjeta za kvalitetno obavljanje sudačke dužnosti, a to su neovisnost i nepristranost, a odgovornost vlade pretvara u puku iluziju. To bi otvorilo vrata samovolji i apsolutizmu. Zbog povrede dužnosti ministru ne bi smio suditi sud kojega bi imenovala vlada ili Sabor, jer je Sabor u tom slučaju tužitelj, nego izvanredni sud definiran zakonom, sastavljen od neovisnih članova koji bi se trebali rukovoditi jedino interesom očuvanja ustava i koji bi presudu trebao donijeti na temelju odluke porote o krivnji optuženoga. Bilo kakvo drugo rješenje ostavlja otvorenim put prema apsolutizmu i samovolji.²⁰ U Dollhopfovima člancima objavljenima u listu *Südslawische Zeitung* odražava se njegovo pravno obrazovanje i poznavanje pravnih rješenja uobičajenih u ustavnim monarhijama. Pitanje odgovornosti vlade Dollhopf shvaća na način uobičajen i u Ugarskoj u ono doba. Instituti supotpisa i ministarske/vijećničke odgovornosti zapravo su bili mehanizmi za uspostavljanje kontrole nad izvršnom vlašću, koju u ime naroda vrše kralj, odnosno ban, i tek prvi korak prema uspostavljanju stvarne odgovornosti vlade, odnosno prema stvaranju parlamentarne vlade. To zapravo znači da je sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj sintagma odgovornost vlade, premda je bilo i elemenata kolektivne odgovornosti vlade Saboru, zapravo bila svojevrsni ekvivalent odgovornosti kraljevskih vijećnika/savjetnika,²¹ odnosno da u krugu hrvatskih liberala okupljenih oko ovoga lista na idejnoj razini još nije bio potpuno razbistren pojam parlamentarne vlade, a sukladno tome niti ideja o njezinoj realizaciji u Hrvatskoj.

28

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁹ "Agram, 21. Januar." G. D.-f., SZ, 9./22. 1. 1849.; "Agram, 21. Januar." G. D.-f., SZ, 10./24. 1. 1849.

²⁰ "Agram, 21. Januar." G. D.-f., SZ, 10./24. 1. 1849.

²¹ O odgovornosti mađarske vlade 1848.-1849., kako je formulirana u Travanjskim zakonima, v. Barna MEZEY, Die Ausgestaltung des parlamentarischen Regierungssystems, 49-50.

Premda je u impresumu lista *Slavenski Jug* Gustav Dollhopf najavljen kao jedan od brojnih pomoćnih urednika lista, poput većine navedenih uglednika iz kulturnog i političkog života Hrvatske, niti Dollhopf nije objavio mnogo članaka u tom listu. Članci koje je Gustav Dollhopf objavio u *Slavenskom Jugu* nemaju tako kompleksnu jedinstvenu temu kao članci u listu na njemačkom jeziku, niti su, osim članka u kojem obrazlaže pojmove narodnost i demokracija, na toliko visokoj teoretskoj razini. Ipak, ti su članci za ono doba vrlo kvalitetni, a i danas su zanimljiviji, jer odražavaju razinu kvalitete onodobnog hrvatskog novinstva i tada aktualna politička pitanja.

U prvome članku objavljenome u listu *Slavenski Jug* na samom početku hrvatsko-mađarskog rata sukladno tadašnjoj atmosferi u hrvatskoj javnosti Dollhopf opravdava hrvatsko-mađarski rat. Taj rat autor opravdava revolucionarnom atmosferom i duhom vremena i ocjenjuje ga kao rat protiv despotizma i apsolutističke vladavine "frakcije plemena jednog" (tj. Mađara, V. Š.). Prema autorovu mišljenju u taj rat Hrvati kreću vođeni veličanstvenim idejama europske revolucije – bratstvo, sloboda i jednakost – i vode ga s ciljem ostvarenja slavenske ideje. On taj rat drži pravednim i siguran je da će Hrvati u njemu ostvariti pobjedu.²²

U dva članka Dollhopf koristeći vlastito znanje njemačkog i mađarskog jezika reagira na pisanje bečkog i mađarskog tiska. U vrlo ironičnom i duhovitom članku

Dollhopf opisuje nastojanja mađarskih revolucionarnih vođa da pridobiju simpatije bečkog radikalnog tiska koji je pokušao mobilizirati Bečane da se vojno angažiraju na strani Mađara protiv Hrvata. Usprkos snažne medijske kampanje ta su nastojanja urodila slabim uspjehom, a autor je osudio nedosljednost i povodljivost stanovnika Beča. U drugome članku Dollhopf komentira reagiranje vodećih mađarskih listova *Kossuth Hirlapja* i *Pesti Hirlap* na adresu koju je caru uputio austrijski parlament usvojivši prijedlog svog zastupnika Borroscha da se sazove kongres austrijskih naroda na kojem bi se trebale ukloniti sve raspre i riješiti sva sporna pitanja između austrijskih naroda. Sukladno Dollhopfovima očekivanjima mađarski su listovi doduše načelno prihvatili ideju održavanja kongresa naroda, ali se nisu složili u pogledu zadaće koju bi kongres trebao imati. Polazeći od uvjerenja da je Ugarska posve nezavisna i samostalna država mađarskog naroda, a nemađarski narodi koji žive na njezinu teritoriju nisu samostalni narodi nego plemena koja su sastavni dio nerazdružive državne cjelokupnosti mađarske, mađarski su listovi iznijeli ideju da bi na kongresu trebali sudjelovati samo samostalni narodi, dakle Mađari i austrijski Nijemci te da bi predmet rasprave mogla biti samo neriješena pitanja, i to uglavnom materijalne prirode, između Mađara i austrijskih Nijemaca. Raspre između Mađara i nemađarskih naroda koji žive u Ugarskoj jesu, prema tumačenju mađarskih listova, unutarnji poslovi Ugarske u koje se austrijski Nijemci na kongresu ne bi smjeli miješati. Nesamostalni narodi koji žive u austrijskom, odnosno ugarskom dijelu Monarhije mogli bi sudjelovati na kongresu samo preko svojih predstavnika

29
VDG JAHRBUCH 2005

²² Gustav Dollhopf, "U Zagrebu 7. Rujna", *SJ*, 15./8. 9. 1848.

koji bi mogli iznijeti njihove pritužbe na račun vladajućih naroda, a o njima bi odlučivali vladajući narodi. U svome komentaru Dollhopf odbacuje po njegovu mišljenju nedokazane interpertacije Mađara koji, pozivajući se na historijsko pravo, poistovjećuju mađarski narod s mađarskom državom. Dollhopf tvrdi da međusobne odnose Mađara i austrijskih naroda određuju dvostrani ugovori sklopljeni između austrijskih naroda i ugarske zakonodavne vlasti, tj. Ugarskog sabora i koji se ne mogu jednostrano razvrgnuti. Mađari se protive ostvarenju načela federacije u Habsburškoj Monarhiji i boje se da bi kongres mogao prihvatiti ideju preuređenja Monarhije u saveznu državu čime bi Mađari izgubili gospodstvo nad nemađarskim narodima u Ugarskoj. Svojim ponašanjem Mađari su dokazali da nisu shvatili duh vremena i bit federacije te da silom žele spriječiti emancipaciju naroda koji stenju pod njihovim gospodstvom, koju bi ovi mogli ostvariti na kongresu austrijskih naroda. Čak i kad bi se sudionici kongresa određivali isključivo na temelju historijskog prava Mađari, po Dollhopfovom mišljenju, ne bi imali isključivo pravo sudjelovanja u ime Ugarske, jer Ugarsku ne čine samo Mađari. Rukovodeći se pravom jačega Mađari se ne obaziru na prirodno pravo i na pravo revolucije i onemogućavaju nemađarskim narodima ostvarenje svojih "prava čovječanskih". Po Dollhopfovom mišljenju mađarska politika u odnosu na kongres austrijskih naroda samo se u načinu realizacije razlikuje od krvavog čina 6. listopada.²³ Dana 6. listopada 1848. bečka je svjetina ubila ministra rata Theodora grofa Baillet von Latoura. Dollhopf je ovdje posredno iznio mišljenje, tada prevladavajuće u hrvatskoj javnosti, da su mađarski agenti imali značajnu ulogu pri poticanju Listopadske revolucije u Beču i da je ta revolucija imala velikomađarske i velikonjemačke ciljeve.

Dollhopfova interpretacija odnosa mađarskih revolucionarnih krugova prema Hrvatima zasnivala se na shvaćanju da Trojedna Kraljevina na temelju svojih municipalnih prava ima poseban status unutar zemalja krune sv. Stjepana. Prema tome zahtjevi Hrvata za ravnopravnošću svih naroda koji žive u Ugarskoj, utemeljeni na historijsko-državnom pravu, ali još više na prirodnom pravu, pravedni su i sukladni duhu vremena. Zahtjevi drugih nemađarskih naroda, premda nisu imali temelj u historijskom, nego u prirodno-nacionalnom pravu također su pravedni i nisu na štetu mađarskog naroda. Težnjom za uništenjem mađarske supremacije i ostvarenjem ravnopravnosti naroda koji žive u Ugarskoj te ponovnim uspostavljanjem cjelovitosti Habsburške Monarhije veći je dio hrvatske javnosti, a takvo je stajalište sudeći prema objavljenim člancima zastupao i Gustav

Dollhopf, opravdavao hrvatsko-mađarski rat. Započet s ovim ciljevima taj je rat uskoro prerastao u intervenciju proturevolucionarnih snaga pod vodstvom bečkog dvora, u kojoj su interesi nemađarskih naroda bili potpuno potisnuti na marginu povijesnih zbivanja.

30

VDG JAHRBUCH 2005

²³G.[Gustav] D.[Dollhopf], "U Zagrebu 16. Rujna", *SJ*, 19./17. 9. 1848.; Gustav Dollhopf, "U Zagrebu 9. studena", *SJ*, 42./10. 11. 1848.

Najzanimljiviji članak Gustava Dollhopfa u *Slavenskom Jugu*, i svakako na najvišoj teorijskoj razini, bio je članak "Narodnost i Demokracija".²⁴ Povod za pisanje ovoga članka prema autorovim riječima bila je činjenica da je *Slavenski Jug* demokratski list i da je moto pod kojim je uredništvo najavilo da će se boriti za ostvarenje postavljenih ciljeva narodnost i demokracija. Stoga autor svojom dužnošću smatra hrvatskoj javnosti objasniti te pojmove. Narodnost Dollhopf interpretira kao narodnu osobnost, odnosno kao skup svih osobina nekog naroda po kojima se on razlikuje od drugih naroda. Narodni značaj izražava se u duhu naroda koji se pak očituje u svim vidovima narodnog života. Narodnost je tek djelomice realizirana ako narod rabi svoj jezik u svakodnevnom životu i kao službeni jezik, jer je jezik samo jedan oblik ostvarenja narodnosti. Narodnost se potpuno realizira u društvu, a društvo u širem smislu jest država. Država se najčešće sastoji od više naroda, a način na koji narodi sudjeluju u njezinu životu pokazuje je li narodnost temelj države. Država je posljednji stadij u razvoju narodnog duha, a nacionalna država jest potpuno oživotvoren pojam narodnosti. "Demokracija jest ona forma vladanja, u kojoj narod sám sobom upravlja." U državi s demokratskim sustavom postoji nezavisno narodno zakonodavstvo, a izvršna vlast samo realizira državne zakone. Staleška država ne može biti predstavnik narodne volje, niti odraz duha naroda koji se očituje u djelovanju cijelog naroda. Zato u upravljanju državom preko svojih predstavnika treba sudjelovati cijeli narod. Država s demokratskim institucijama pruža najšire mogućnosti za razvoj duha naroda, ona je vjeran odraz životne snage naroda i "najizraženii typus narodnosti". Glavna zadaća svakog barem djelomice zrelog naroda po Dollhopfovom je mišljenju sudjelovanje u izgradnji građanskog društva. Narod u višem smislu jest onaj narod koji je osnovao demokratske institucije. Narodnost i država najuže su povezani. U državi u kojoj je narod slobodan i samostalan, narodnost i država gotovo se mogu razlikovati samo na razini ideje. Za razvitak narodnosti potrebna je osobna sloboda pojedinca, ali i demokratska sloboda, tj. sloboda cijelog naroda, a ona je identična s "narodnostju političkom" čije je ostvarenje preduvjet za političku slobodu naroda. Sukladno vlastitoj liberalnoj orijentaciji Dollhopf se zalaže za podjeljivanje slobode i političkih prava puku, jer je to zajedno s uvođenjem narodnog jezika u sve javne poslove osnovni preduvjet za sudjelovanje naroda u upravljanju državom. Ostvarenjem demokratskih načela u praksi u Hrvatskoj stvorit će se narodna država koja će biti dovoljno jaka da se odupre pretenzijama susjeda Nijemaca i Mađara. Narodnost se ne može održati ako narod nije slobodan, a to je preduvjet za stvaranje narodne države.²⁵

Dollhopf realizaciju narodnosti povezuje s građanskim i političkim slobodama primijenjenima na razini pojedinca i na razini naroda te s demokratskim institucijama, a njihova kombinacija otvara put prema stvaranju nacionalne države. To je zapravo najviši oblik realizirane narodnosti, odnosno, doduše pojednostavljeno, suvremenim rječnikom rečeno prerastanje naroda u naciju.

31

VDG JAHRBUCH 2005

²⁴Gustav Dollhopf, "Narodnost i Demokracija", *SJ*, 16./10. 9. 1848.

²⁵Isto.

Demokratske institucije po njegovu mišljenju mogu se ostvariti samo proširivanjem političkih prava i sloboda na cijeli narod, a to je podrazumijevalo i proširenje prava glasa (možda i opće pravo glasa). Čini se da je u tom pogledu Dollhopf radikalniji od kruga hrvatskih liberala okupljenih oko zagrebačkih listova *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*²⁶, kojemu je nesumnjivo i sam pripadao, a koji je u osnovi zastupao ideje umjerenog liberalizma. Temeljem uvida u prikazane Dollhopfove članke za njega se svakako može reći da je bio vrlo obrazovan i da je pratio njemu suvremena idejna strujanja u europskom kulturnom krugu, a

pridonio je i širenju liberalnih ideja i stvaranju temelja građanskog društva u Hrvatskoj.

Ovdje sam prikazala članke čije sam autorstvo pouzdano mogla pripisati Gustavu Dollhopfu. Budući da se i tijekom druge polovice 19. stoljeća autorstvo novinskih članaka često nije označavalo ili se označavalo pseudonimom, odnosno šifrom, osobito ako su autori bili visokopozicionirani državni službenici, postoji mogućnost da je Dollhopf pisao i objavljivao članke i u drugim listovima. Taj problem ostavljam nekim budućim istraživanjima.

Svojim obrazovanjem, velikim iskustvom i dugogodišnjim radom na visokim položajima u upravnoj i pravosudnoj strukturi Hrvatske Gustav Dollhopf ostavio je trag u hrvatskoj povijesti, kojega se ne bi smjelo olako zaboraviti. Svojim kratkim publicističkim djelovanjem tijekom revolucionarnih godina 1848.-1849. u zagrebačkim liberalnim listovima *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung* Dollhopf je pridonio širenju i popularizaciji liberalnih ideja i stvaranju temelja građanskog društva u hrvatskoj sredini.

32

VDG JAHRBUCH 2005

²⁶O tome detaljnije v. u doktorskoj disertaciji Vlaste ŠVOGER, Hrvatsko liberalno novinstvo u doba revolucije – *Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung i Jugoslavenske novine (1848.-1852.)*, Zagreb 2004.

Beitrag zur Gustav Dollhopfs Biographie

Gustav Dollhopf - geboren in Radešić 1827, gestorben in Zagreb 1905 – stammte aus einer deutschen Familie, die zur Zeit der Napoleonischen Kriege nach Kroatien umsiedelte. Als ein sehr gebildeter Jurist machte er eine erfolgreiche jahrzehntelange Karriere im Staatsdienst, zuerst als Protokollführer und Konzipient der Banalregierung und später als Rat in der Abteilung für Kultus und Unterricht der Kroatisch-slawonischen königlichen Regierung. In der revolutionären Periode 1848-1849 wirkte Dollhopf als Publizist in den Zagreber liberalen Blättern *Slavenski Jug* und *Südslawische Zeitung*. In seinen Artikeln schrieb er über das Problem der Regierungsverantwortung, über Nationalität und Demokratie und über andere damals aktuelle Themen. Durch seine kurze publizistische Tätigkeit trug er zur Verbreitung liberaler Ideen in Kroatien und zur Bildung der bürgerlichen Gesellschaft in Kroatien bei.

33

VDG JAHRBUCH 2005

dr.sc. Zlatko MATIJEVIĆ

Dr. Ivo Pilar na stranicama

pravaškog časopisa

"Kroatische Rundschau" (1918.)

Posljednjih mjeseci trajanja Prvoga svjetskog rata (1918.), Stranka prava ("frankovci") pokrenula je časopis na njemačkom jeziku "Kroatische Rundschau". Surađujući svojim priložima u časopisu, dr. Ivo Pilar, jedan od pionira političke geografije, zauzimao se za ujedinjenje "svih hrvatskih zemalja" u jednu državno-pravnu cjelinu unutar granica trijalistički preustrojene države Habsburga. On je držao, opirući se o svoja geopolitička razmatranja, da bi se time hrvatskom narodu osigurali optimalni uvjeti za daljnji politički, gospodarski i kulturni razvitak.

"Razvili se i razuzlali zamršaji Europe kako mu drago, po Hrvate bi bilo najbolje u zakonitoj samosvojnosti ostati pod vladajućom dinastijom; opstanak ove dinastije stoji od Hrvata; opstanak Hrvata kao sretna naroda, glavno stoji od vladajuće dinastije; opstanak Hrvata i Mađara kao naroda, stoji od sloge koja ih ima vezati".

Dr. Ante STARČEVIĆ

Početak ratne 1918. godine stanje na europskim ratištima izgledalo je vrlo povoljno za tabor Središnjih (Centralnih) sila, tj. Njemačku, Austro-Ugarsku Monarhiju i njihove saveznice. Početkom veljače sklopljen je mir s tada ponovno uspostavljenom ukrajinskom državom. Tri tjedna kasnije, početkom ožujka,

potpisan je povoljan mirovni ugovor s ruskim boljševicima koji su, nekoliko mjeseci ranije, preuzeli vlast u Rusiji. Rumunjska je, pokleknuvši pred združenim njemačko-austro-ugarskim vojnim pritiskom, u svibnju sklopila separatan mir i napustila svoje dotadašnje saveznice iz tabora sila Antante. Početkom proljeća 1918. njemačko je vrhovno vojno zapovjedništvo pokrenulo veliku ofenzivu na zapadnom ratištu. Britansko-francuska crta bojišnice počela je popuštati pred silinom njemačkih napada. Članice Središnjih sila gotovo da više nisu dvojile u svoju konačnu pobjedu. No, neočekivano uspješni protuudarci savezničkih vojski zaustavili su njemačko napredovanje prema Parizu. Ratna je sreća ponovno promijenila stranu. Konačni slom središnjih sila postajao je sve izvjesniji i sve bliži.¹ Iako se rat približavao svom svršetku, države Antante nisu bile složne oko pitanja tko je zapravo u tom velikom svjetskom hrvanju bio "neprijatelj broj jedan".

VDG JAHRBUCH 2005

35

¹Vidi: Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914-1918.*, Zagreb, 1967., 451-507.

Za Francusku, Veliku Britaniju i Sjedinjene Američke Države bila je to Njemačka. Za Italiju, koja se nadala da će dobiti sve one teritorije na istočnojadranskoj obali koji su joj bili obećani Londonskim ugovorom, glavni je neprijatelj bila Austro-Ugarska Monarhija.² Ni jedna država članica Antante nije u svojim ratnim ciljevima predviđala potpuno uništenje Monarhije. Čak je i srbijanska izbjeglička vlada, kao dio Antantina vojnog bloka, imala "veliko" i "malo" rješenje glede moguće sudbine Austro-Ugarske Monarhije. "Veliko" je rješenje predviđalo da se od Monarhije, prema "etnografskom načelu", odvoje ona područja na kojima su obitavali "južnoslavenski narodi" (Slovenci, Hrvati i Srbi) i ujedine s Kraljevinom Srbijom, nakon što ona bude ponovno uspostavljena u svojim prijeratnim granicama. "Malo" se rješenje ograničavalo na stvaranje "Velike Srbije", odnosno takve srpske države koja bi u svojim granicama obuhvaćala sve one dijelove Monarhije u kojima su Srbi, navodno, imali "izrazitu" ili "pretežnu većinu".³ Unatoč relativno povoljnom vanjskopolitičkom i vojnom položaju u prvoj polovici 1918. godine, Monarhija je svakodnevno zapadala u sve veću unutarnju krizu, prvenstveno zbog nezadovoljstva svojih brojnih slavenskih naroda. Najdublja se kriza osjećala na jugu Monarhije. Neriješeni državopravni položaj Bosne i Hercegovine i opravdano nezadovoljstvo hrvatskih političara dualističkim ustrojem države, koje je dovelo do administrativne odijeljenosti banske Hrvatske od Dalmacije, prerasli su u nerješiv problem, koji će u znatnoj mjeri pridonijeti rušenju stoljetne države Habsburga.

Osjećajući nužnost da politička javnost u Monarhiji, ali i izvan nje, dobije obavijesti o državno-pravnim i inim problemima na jugu Monarhije i njihovu mogućem rješenju, Stranka prava ("frankovci")⁴ pokreće u Zagrebu časopis na njemačkom jeziku "Kroatische Rundschau". Prvi je broj časopisa izašao sredinom veljače 1918. godine. Iako je bilo predviđeno da "Kroatische Rundschau" bude dvotjednik s pravilnim ritmom izlaza svakog prvoga i petnaestog dana u mjesecu, ta nakana zbog ratnih okolnosti nije provedena u život.⁵ U impresumu su kao izdavači časopisa navedeni istaknuti članovi "frankovačke" Stranke prava: dr. Dragan Šafar (1888.-1967.), odvjetnik, dr. Fran Milobar (1869.-1945.), sveučilišni profesor i vlč. dr. Josip Pazman (1863.-1925.), sveučilišni profesor. Na mjestu

36

VDG JAHRBUCH 2005

²Vidi: Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914.-1917.*, Zagreb, 1960.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918.*, Zagreb, 1970.

³Bogdan KRIZMAN, "Stvaranje jugoslavenske države. (Referat na Drugom kongresu historičara Jugoslavije)", *Historijski pregled*, Zagreb, 4/1958., br. 3-4, 170.

⁴O nastanku, političkom programu, djelovanju i frakcijama Stranke prava opširnije vidi: Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.; ISTA, *Izorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000.; Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001. Također vidi: B. KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., 24. i d.

⁵U veljači je izašao samo jedan broj časopisa (br. 1.). Tijekom ožujka su izašla čak tri broja (br. 2., 3. i 4.). U travnju je objavljen jedan broj časopisa (br. 5.), ali je zato u lipnju izašao dvobroj (br. 6. i 7.). Od srpnja do listopada 1918. godine izašla su ukupno tri broja (br. 8., 9. i 10.). U kolovozu se, vjerojatno zbog ljetnog raspusta, nije pred čitateljima pojavio ni jedan broj "Kroatische Rundschau"-a. Prilikom tiskanja časopisa loše su obavljene korektorski poslovi, ako ih je uopće bilo, te su se vrlo često potkradale pogreške u navođenju redoslijeda pojedinih bojeva časopisa i datuma njihova izlaza. U ovom će tekstu, radi lakšeg snalaženja, biti na prvom mjestu navedeni pogrešno otisnuti brojevi i datumi pojedinih brojeva, a potom, u uglatoj zagradi, oni ispravni.

odgovornog urednika angažiran je Otto (Oton) S(z)lavik,⁶ profesionalni novinar, koji je uredio prvih sedam brojeva časopisa. Posljednja je tri broja uredio vlč.

Pazman. Ispočetka je uredništvo časopisa bilo smješteno u Dugoj ulici br. 12 (danas: Radićeva ulica), a zatim je, od 8. broja nadalje, premješteno u Palmotićevu ulicu br. 3. Uprava se časopisa cijelo vrijeme nalazila na Zrinjskom trgu br. 10. Svi su brojevi tiskani u Nadbiskupskoj tiskari u Zagrebu.⁷ Posljednji je broj tiskan dva tjedna prije odluke hrvatskog Sabora o razvrgnuću svih državno-pravnih veza sa Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom (29. listopada 1918.). Osim već navedenih izdavača i urednika, koji su svojim uradcima bili najzastupljeniji autori na stranicama časopisa, u njemu su surađivali i neki istaknuti hrvatski intelektualci i političari bliski političkom programu "frankovačkih" pravaša, među kojima i: dr. Adalbert Shek pl. Vugrovečki (1851.-1933.), dr. Milan Kovačević, vlč. Stjepan Zagorac (1868.-1936.). Jedan od najagilnijih vanjskih suradnika bio je tuzlanski odvjetnik, pravni teoretičar, geopolitičar, socijalni psiholog i političar dr. Ivo Pilar,⁸ pouzdanik "frankovačke" Stranke prava u Bosni i Hercegovini.⁹ Pilar je u "Kroatische Rundschau"-u objavio tri rada: "Politische Geographie der kroatischen Länder."¹⁰ "Das südslawische Problem im Habsburgerreiche."¹¹ i "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien."¹²

37

VDG JAHRBUCH 2005

⁷Nekoliko bio-bibliografskih podataka o O. S(z)laviku vidi kod: Iso KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, 2, Zagreb, 1986., 735-736, 795; Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka, 1995., 76-77, 80, 106-108; J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb, 2003., 294.

⁸*Kroatische Rundschau* (dalje: KR), Zagreb, 1/1912 [1918], Nr. 1. (12. Februar), 16; KR, 1/1919 [1918], Nr. 1. [2.] (1. März), 32; KR, 1/1918, Nr. 1. [3.] (14. März), 48; KR, 1/1918, Nr. 4. (29. März), [64]; KR, 1/1918, Nr. 4. [5.] (15. April), 80; KR, 1/1918, Nr. 6. u. 7 (15. Juni), 104; KR, 1/1918, Nr. 8. (20 Juli), 120; KR, 1/1918, Nr. 9. (1. September), 136; KR, 1/1918, Nr. 9. [10.] (15. Oktober), 156.

⁹Ivo Pilar rodio se u Zagrebu 19. lipnja 1874., gdje je i umro pod nerazjašnjenim okolnostima 3. rujna 1933. godine. U rodnom je gradu završio klasičnu gimnaziju, a u Beču jednogodišnji trgovački tečaj na *Hochschule für Welthandel* i studij prava. Ondje stječe i specijalizaciju iz nacionalne ekonomije i sociologije. Svoje je pravno obrazovanje upotupio na *École de Droit* u Parizu. Nakon završetka studija bio je najprije tajnik dioničkog društva za željezničku industriju "R. Ph. Wagner" (Beč), a potom tajnik Zemaljske banke u Sarajevu. Jedno je vrijeme bio službenik kod sudbenog stola u Sarajevu te odvjetnički perovođa. Od 1905. do 1920. godine vodio je odvjetnički ured u Tuzli, a potom, sve do smrti, u Zagrebu. Jedan je od osnivača Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini (1906.). Nakon osnutka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bio je u političkoj nemilosti te je protiv njega vođen i montirani sudski proces (1921.). U doba diktature kralja Aleksandra (1929.-1934.), Pilar se politički približio tada zabranjenoj Hrvatskoj seljačkoj stranci. Važnija su mu djela: *Secesija* (Zagreb, 1989.), *Nadbiskup Stadler i Hrvatska narodna zajednica* (Sarajevo, 1910.), *Entwicklungsgang der Rezeption des Österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches in Bosnien und der Herzegowina unter besonderer Berücksichtigung des Immobilienrechtes* (Wien, 1911), *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata* (Zagreb, 1915. i 1917.), *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems* (Wien, 1918; Zagreb, 1944.), *Borba za vrijednost svoga "ja". Pokus filozofije slavenskog individualizma* (Zagreb, 1922.), *Immer wieder Serbien*, (Berlin, 1933) i dr. Neke od radova dr. Pilar je objavio pod raznim pseudonimima (Zajedničar, L. v. Südländ, Dr. Juričić, Florian Lichtträger). Opširnije o životu i radu Ive Pilara vidi u: [Srećko LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara*, (Svezak prvi i drugi), Zagreb, 1/2001. i 2/2002.

¹⁰Vidi: Z. MATIJEVIĆ, "Političko djelovanje Ive Pilara i pokušaji rješavanja 'južnoslavenskog pitanja' u Austro-Ugarskoj monarhiji (ožujak-listopad 1918.)", u: [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar*, (Svezak prvi), 1/2001., 137-138.

¹¹KR, 1/1918, Nr. 4 [5], 68-70; KR, 1/1918, Nr. 6. u. 7., 87-90; KR, 1/1918, Nr. 9 [10], 147-149.

¹²Isto, 124-126.

Prvi od navedenih Pilarovih radova objavljenih u "Kroatische Rundschau"-u, "Politische Geographie der kroatischen Länder." ["Politički zemljopis hrvatskih zemalja"] bio je, u većoj ili manjoj mjeri, prijevod njegove geopolitičke studije objavljene iste godine na hrvatskom jeziku.¹³

Za Pilara, jednog od pionira geopolitike, točnije rečeno političke geografije,¹⁴ bilo je neprijeporno da:

"Die geopolitische Lage entscheidet, mit welchen Völkern, mit welchen Kulturkreisen das betreffende Volk im Berührung kommt, woher und welchen politischen Einflüssen es ausgesetzt ist. Die physikalischen Eigenschaften der Scholle, auf welcher das Individuum zur Welt kommt und lebt, sind entscheidend für seine weitere Lebensschicksale. Verschiedene äussere Einwirkungen werden tätig, verschiedene Lebensmöglichkeiten eröffnen sich dem Menschen je nach dem geographischen Charakter der Gegend, in welcher er sein Dasein fristet".¹⁵

Iz rečenog je nužno slijedio zaključak da zemljopisni položaj neke zemlje i njezine "fizikalno-zemljopisne značajke" imaju presudni utjecaj na društveni i politički život jednog naroda, pa tako i hrvatskog.¹⁶

Konstatiravši da u Hrvatskoj ne postoji djelo koje bi se bavilo političkom geografijom¹⁷ te da je njegov članak ("essay") zapravo "prvijenac" na tom znanstvenom području,¹⁸ Pilar je pokušao definirati sadržaj pojma "hrvatske

zemlje":

"Unter 'Kroatischen Ländern' verstehen wir jene Provinzen, jene historisch-politischen Gebilde im Süden der Oesterreich-ungarischen Monarchie, welche einstens einen integrierenden Bestandteil des kroatischen Staates ausmachten, und in welchen die Kroaten noch heute als wesentlicher Bestandteil

38

VDG JAHRBUCH 2005

¹³ Vidi: I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija.*, Sarajevo, 1918.

¹⁴ Mladen KLEMENČIĆ i Nenad POKOS, "Ivo Pilar i politička geografija", u: [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar*, (Svezak prvi), 1/2001., 39-49.

¹⁵ I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 68. ["Zemljopisni položaj odlučuje, s kojim narodima, s kojim kulturama dotični narod dolazi u doticaj, odakle prima utjecaje, kakove i u kojem opsegu, odakle i kakovim političkim uplivima podliježe. Fizikalna pak svojstva one grude, na kojoj se pojedinac rodio, odlučna su za njegovu daljnju sudbinu. Raznoliki se vanjski uplivi stvaraju, raznolike se mogućnosti života pružaju čovjeku prema zemljopisnom značaju kraja, u kome se rodio."] (I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 3.) Umjesto doslovnog prijevoda koristim se, gdje je to god moguće, Pilarovim originalnim hrvatskim tekstom koji je po smislu, iako ne i doslovno, istovjetan njemačkom prijevodu.

¹⁶ I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 68.

¹⁷ "Uns ist in der kroatischen Literatur keine Monographie der politischen Geographie der kroatischen Länder bekannt". (Isto.) ["Nije nam poznato, da bi u hrvatskoj književnosti postojalo djelo o političkoj geografiji u navedenom smjeru."] (I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 4.)

¹⁸ "Dieser Essay stellt sich daher als ein Erstling seiner Art in unserer Literatur dar". (I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4 [5.], 68.) ["Ovaj essay se dakle pokazuje prvijencem u tom polju u našoj literaturi."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 4.)

der Bevölkerung wohnen. Nach dieser Definition gehören zu den kroatischen Ländern Kroatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien, Herzegovina und Istrien".¹⁹ Definirajući položaj "hrvatskih zemalja", Pilar piše:

"Die kroatischen Länder liegen zum Teil auf der Balkanhalbinsel, zum Teil aber in den der Balkanhalbinsel nächstliegenden Teilen Mitteleuropas. Dabei ist von hoher Wichtigkeit der Umstand, dass die Grenzen des Balkans gegen Mitteleuropa nicht hohe und schwer passierbare Gebirgszüge bilden [...], sondern Flüsse u. zw. die Donau, die Sava und die Kulpa. Die Balkanhalbinsel wird von Mitteleuropa überhaupt nicht durch sichtbare und scheidende Grenzen geschieden und *gerade beiderseits der Scheidungslinie dieser beiden Gebiete wohnt das kroatische Volk*".²⁰ Takav je zemljopisni položaj "hrvatskih zemalja", prema Pilarovu shvaćanju, imao sljedeće posljedice:

"Wir wollen hier in Kürze hervorheben, dass diese Grenzlage des kroatischen Volkes an der Scheide des Balkans und Mitteleuropas als ein kulturpolitischer Faktor von allergrösster Bedeutung erscheint, wie dies auch unser ausgezeichnete Gelehrter betont²¹ und möchten nur noch bemerken, dass aus dieser Grenzlage für das kroatische Volk schwerwiegende Folgen erwachsen und ihm noch schwerere Pflichten auferlegt werden. Derart an der Scheide zweier Welten gelagert waren wir stets den Einflüssen des Ostens und des Westens ausgesetzt, Einflüssen, die nicht minder kultureller als politischer Natur war. Dies bedeutete für ein Volk, welches sich in einer derart beschaffenen Lage gesund und kräftig entwickeln wollte, die unabweisliche Forderung dass es sowohl das Wesen des Westens wie auch jenes des Orients voll begreife, dass es von der Bedeutung dieser beiderseitigen Einflüsse innig durchdrungen werde und sie wohl erfasse sowie zu denselben jenen Standpunkt einnehme, welcher seiner Natur und seinen angeborenen Eigenschaften entspricht. Diese schwierige Lage erforderte zugleich, dass dieses Volk politisch reif und sozial so gut organisiert sei, damit es sich in der Lage befinde, die Folgen der auswärtigen politischen Einflüsse, welche schon nach der allgemeinen geographischen Lage unvermeidlich auftreten müssen, zu

39

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁹ I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 68. ["Pod 'Hrvatskim zemljama' razumijemo skup historičko-političkih pokrajina na jugu austro-ugarske monarhije, koje su nekad sačinjavale sastavni dio hrvatske države, u kojima stanuju još danas Hrvati kao pretežni ili barem znatni dio pučanstva. Prema ovoj definiciji spadaju u hrvatske zemlje Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Istra."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 5.)

²⁰ I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 68-69. ["Hrvatske se zemlje dijelom nalaze na Balkanskom poluotoku, ali dijelom i u onim predjelima srednje Europe koji su najbliži tom poluotoku. Pritom je od velike važnosti okolnost da granice Balkana prema srednjoj Europi ne čine visoki i teško prohodni gorski lanci, nego rijeke Dunav, Sava i Kupa. Balkan od srednje Europe uopće ne odvajaju vidljive i razdvajajuće granice i *upravo na područjima s obje strane te razdjelnice živi hrvatski narod*."] (Usp.: ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 5.)

²¹ Pilar misli na sljedeću Klaićevu tvrdnju: "Hrvatska kraljevina spada nekim dijelom u srednju Evropu, a drugim dijelom na poluotok balkanski. Zemlja među rijekama Dravom, Dunavom, Savom i Kupom najjužnija je čest srednje Evrope, pokrajina naprotiv uzduž mora najzapadnijem je primorjem poluotoka balkanskoga. Hrvatska dakle luči i spaja dva različita svijeta, ona luči zapadni svijet od jugoistočnoga, ona može posredovati među

kulturom zapadnom i istočnom". (Vjekoslav KLAJČ, *Prirodni zemljopis Hrvatske*, Zagreb, 1878., 18.)

paralysieren. Wir wollen kurz bemerken, dass das kroatische Volk bisher niemals auf einer derartigen Höhe stand".²²

U nastavku članka Pilar opisuje prirodne granice "hrvatskih zemalja" koje, prema njemu, na sjeveru čine rijeke Mura, Drava i Dunav, na istoku Dunav, Sava i Drina, na zapadu Maceljske gore, Sutla, Žumberačka gora i Kupa, a u Istri počeci Julijskih Alpa, zatim Jadransko more te na jugoistoku balkansko-središnje visočje, Sandžak i Crna Gora. Raščlanivši prirodu tih granica, Pilar navodi da sjeverne i istočne granice "hrvatskih zemalja" uglavnom čine riječni tokovi koji se zbog svojih karakteristika tek djelomično mogu smatrati "zatvarajućim granicama".

Pilarovim riječima rečeno:

"Dadurch hätten wir [...] genügend erhärtet, dass die kroatischen Länder gegen Norden keine schirmenden und scheidenden Grenzen besitzen, welche diese Länder von dieser Seite gegen politische, kulturelle und anthropologische Einflüsse und Invasionen verteidigen würden".²³

Za Pilara je Jadransko more, kao zapadna granica "hrvatskih zemalja", također "otvorena granica":

"Es ist eine heute von Niemanden angezweifelte Wahrheit, dass die Meere die Völker nicht trennen, sondern verbinden. In unserem Falle tritt noch ein neuer Faktor hinzu. Unsere, d. i. die östliche Küste des Adriatischen Meeres ist sehr stark gegliedert, während die westliche d. i. die italienische Küste, sehr schwach entwickelt erscheint. Dabei glauben wir uns noch auf einen Erfahrungssatz berufen zu können, dass nämlich stark entwickelte Küsten intensiv die schwach entwickelten anziehen. [...] Das Adriatische Meer war daher niemals eine Grenze, welche die kroatischen Länder hermetisch von der übrigen Welt absperren würde, namentlich aber von der gegenüberliegenden Küste Italiens. Im Gegenteil, die dalmatinische Küste zog zu allen Zeiten unwiderstehlich die Völker und die politischen Machthaber der apenninischen Halbinsel an und von dort kam den Kroaten eine Unmasse von kulturellen und politischen Einflüssen. Dies lehrt uns die Geschichte der kroatischen Länder von über zwei Jahrtausenden; wir sehen dieselbe Erscheinung beim klassischen Rom, bei Venedig und bei der Italia unita,

40

VDG JAHRBUCH 2005

²²I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 69. ["Mi ćemo ovdje samo kratko istaknuti, da je ovaj pogranični položaj hrvatskoga naroda na granici izmegju Balkana i srednje Evrope kulturno-politički faktor od najveće važnosti, kao što je to gore i naš odlični učenjak [Vjekoslav Klaić] natuknuo i nadodati, da iz ovoga pograničnoga položaja proizlaze za hrvatski narod teške posljedice i još teže dužnosti. Mi smo ovako na granici vazda bili izvrgnuti utjecajima i sa zapada i s istoka, utjecajima kulturnim, a i ne manje uplivima političkim. To bi za narod, koji bi se htio zdravo razvijati, značilo da dobro pozna i pronikne bivstvo zapada i bivstvo istoka, da shvaća zamašaj tih kulturnih utjecaja s jedne i s druge strane, te naprama njima zauzme ono stanovište, koje odgovara njegovoj naravi i njegovim prirođenim sposobnostima. Ujedno bi se htjelo, da taj narod bude politički toliko zreo i tako dobro organizovan, da je u stanju paralizovati štetne posljedice izvanjskih političkih upliva, koji su već usljed općeg zemljopisnog položaja neizbježivi. Kratko ćemo ovdje istaknuti, da hrvatski narod dosele nikad nije stojao na toj visini."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 6.)

²³I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4. [5.], 70. ["Time bismo, mislimo, dostatno utvrdili, da naprama sjeveru hrvatske zemlje nemaju jakih i rastavljajućih granica, koje bi ove zemlje osigurale od političkih, kulturnih i antropoloških utjecaja i invazija."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 8.)

welche nun krampfhaft Anstrengungen macht um in Albanien und Dalmatien Fuss zu lassen".²⁴

Nadalje Pilar uzima u razmatranje južne hrvatske granice između Bosne i Sandžaka te Hercegovine i Crne Gore koje su nastale političkom voljom velikih sila (Berlinski kongres):

"Schliesslich wollen wir die Grenzen der kroatischen Länder im Süden, zwischen Bosnien und dem Sandžak, ebenso wie zwischen der Herzegovina und Montenegro des Näheren betrachten. Die heutigen Grenzen wurden durch den Art. 28 des Berliner Vertrages festgestellt. Natürlich dürfen wir von diesen Grenzen, welche im diplomatischen Feilschen beim grünen Tische entstanden sind, nicht erwarten, dass sie sich stets an den höheren Gesichtspunkt der wirklichen natürlichen Grenzen halten. [...] Im Ganzen wurde dennoch so viel erreicht, dass die südliche Grenze der kroatischen Länder d. i. Bosniens, der Hercegovina und Süddalmatiens dort festgelegt wurde, wo das Hauptmassiv des centralbalkanischen Quergebirge beginnt und welche den Sandžak, Montenegro und Nordalbanien ausfüllt".²⁵

U drugom i trećem nastavku članka, Pilar je izložio osnovne orografske i

hidrografske značajke "hrvatskih zemalja".²⁶

Posljednji, četvrti nastavak, Pilarova članka, iako je bio najavljen, nije se zbog prestanka izlaza "Kroatische Rundschau"-a pojavio pred čitateljskom publikom. Ipak, ono što nije ostalo zabilježeno na stranicama "frankovačkog" časopisa, moglo se pročitati u Pilarovoj knjižici. Kao najveći, sudbonosni nedostatak tadašnjega hrvatskog kraljevstva, Pilar ističe njegov "lučni oblik":

"Ogledamo li najprije trojednicu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, opaziti ćemo na prvi pogled, da su koli Hrvatska i Slavonija od zapadne na istočnu stranu, toli Dalmacija od sjeverozapadne na jugoistočnu stranu spružene i uske".²⁷

41

VDG JAHRBUCH 2005

²⁴I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 4.[5.], 70. ["Tu, mnijemo, da ne treba duljiti. Poznat je aksiom, da more ne dijeli, nego spaja narode. U našem slučaju pridolazi još jedan čimbenik. Naša obala Jadranskoga mora, t. j. Dalmacija imade vrlo dobro razvijenu obalu. Protivna pako, t. j. talijanska obala, vrlo slabo razvijenu. Kod toga moramo utvrditi još jednu zasadu, da naime razvijene obale više privlače stanovnike nerazvijene obale, nego obratno. /.../ Jadransko more nije dakle nikada bila granica, koja bi dijelila hermetički hrvatske zemlje od ostalog svijeta, a napose od Italije. Upravo protivno, dalmatinska je obala kroz sve vijekove privlačila neodoljivo narode i političke vlastodršce na apenijskom poluostrvu i odanle dolazila nam je sva sila kulturnih utjecaja i političkih upliva. To nas uči cijela povijest naša od dva tisućljeća; vidimo to jednako kod Rima, mletačke republike i današnje Italije, koja se grčevito nastoji ugnijezditi u Albaniji i u Dalmaciji."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 9.)

²⁵I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 6. u. 7., 87. ["Konačno imademo ogledati granice hrvatskih zemalja prema jugu, između Bosne i Sandžaka, a napose između Hercegovine i Crne Gore. Današnje granice ustanovljene su člankom 28. berlinskoga ugovora. Naravski od tih granica, nastalih diplomatskim cjenkanjem kod zelenoga stola, ne možemo očekivati, da su ustanovljene s višega gledišta efektivnih prirodnih granica. [...] U cijelom je pak postignuto to, da se je južna granica hrvatskih zemalja t. j. Bosne-Hercegovine i Dalmacije ustalila ondje, gdje počinje središnja zapadno-balkanska visočina, koju reprezentira Sandžak, Crna Gora i sjeverna Albanija."] (ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 9-10.)

²⁶Vidi: I. PILAR, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 6. u. 7., 87-90; ISTI, "Politische Geographie der kroatischen Länder.", *KR*, 1/1918, Nr. 9. [10], 147-149. Također vidi: ISTI, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 11-24.

²⁷I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 25.

Jedini način na koji se, prema Pilarovu shvaćanju, taj nedostatak mogao riješiti bilo je sjedinjenje Trojednice i Bosne i Hercegovine u jednu cjelinu:

"Ja se dakle ne žacam ustvrditi, da je Trojednica samo ljuska, a Bosna i Hercegovina da su jezgra hrvatskih zemalja, i da bez Bosne i Hercegovine Trojednica ne može niti živjeti, niti se razvijati, nego se mora i u narodnom i u gospodarsvenom pogledu osušiti kao odsječena grana".²⁸

Na kraju svojih geopolitičkih razmatranja, Pilar iznosi ideju potrebe političkog jedinstva razjedinjenih pokrajina (Hrvatske i Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine).²⁹ Pretpostavljajući da se hrvatski narod može održati samo pod "jednom velikom silom", Pilar je opravdavao austro-ugarsku aneksiju Bosne i Hercegovine (1908.), smatrajući da se time sve "hrvatske zemlje" nalaze unutar istoga međunarodnog subjekta.³⁰ Za njega nije bilo dileme da je povijest zorno pokazala da se "u jednoj maloj ili srednjoj državi mi Hrvati uopće ne možemo održati. [...] Naša je zadaća, da si u jednoj veledržavi osnujemo takovu situaciju, koja nam osigurava povoljni narodni, državni i gospodarski razvitak".³¹ Drugim riječima, dr. Pilar se opredijelio za rješenje hrvatskog pitanja unutar granica Monarhije, koju je trebalo preustrojiti na trijalističkom načelu.³² U posljednjim danima postojanja Austro-Ugarske Monarhije bezuspješno se zalagao za njezinu federalizaciju.³³

Pilarovu članku "Das südslavische Problem im Habsburgerreiche."

["Južnoslavenski problem u habsburškoj državi."], objavljenom pod pseudonimom L. v. Südland, pridavana je u uredništvu "Kroatische Rundschau"-a osobita pozornost. Osim što je u popratnoj bilješci navedeno da se radi o tekstu koji je već ranije objavljen u "uglednom berlinskom tjedniku 'Deutsche Politik'" (br. 31. od 2. kolovoza 1918.),³⁴ objavljen je i u posebnoj knjižici.³⁵ Zanimljivo je primijetiti da se u njoj više nije spominjalo da je tekst prethodno objavljen u časopisu "Deutsche Politik".

42

VDG JAHRBUCH 2005

²⁸Isto, 26.

²⁹Iako za Istru izričito kaže da je riječ o hrvatskoj zemlji, Pilar nije tražio njezino sjedinjenje s banskom Hrvatskom, Dalmacijom i Bosnom i Hercegovinom. Vidi: Z. MATIJEVIĆ, "Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine)", *Godišnjak Pilar*, (Svezak prvi), 1/2001., 121-122

³⁰Vidi: I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja.*, 30-31.

³¹Isto, 31.

³² Opširnije o Pilarovim razmišljanjima o rješenju hrvatskoga pitanja vidi: L. v. SÜDLAND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*, Wien, 1918. Pilarova je knjiga prevedena na hrvatski jezik 1943. godine u Zagrebu. Pretisak prijevoda objavljen je 1990. godine u Varaždinu. Knjiga je doživjela i svoje skraćeno izdanje na njemačkom jeziku. Vidi: I. PILAR, *Eine Geschichte Kroatiens, Serbiens und Bosniens* (Heiligenhof-Bad Kissingen, 1995).

³³ Vidi: Z. MATIJEVIĆ, "Političko djelovanje Ive Pilara i pokušaji rješavanja 'južnoslavenskog pitanja' u Austro-Ugarskoj monarhiji", 165.

³⁴ L. v. SÜDLAND, "Das südslawische Problem im Habsburgerreiche.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 121.

³⁵ Vidi: L. v. SÜDLAND, *Das südslawische Problem im Habsburgerreiche* (Aus der iz [sic!] "Kroatischen Rundschau"), Zagreb, 1918.

Već u prvim rečenicama članka Pilar iznosi bit "južnoslavenskog problema", kako ga je on shvaćao:

"Das Wesen des südslawischen Problems im Habsburgerreiche besteht darin, dass im Süden dieses Reiches grosse Kulturrichtungen der Weltgeschichte miteinander um die Vorherrschaft ringen, der Okzident und der Orient. Das okzidentale Prinzip ist im Volke der Kroaten, das orientale hingegen im Volke der Serben verkörpert. Das okzidentale Prinzip, bzw. das dasselbe verkörpernde Volk der Kroaten, ist aber durch eine eigenartige Verketterung der geschichtlichen Geschehnisse in eine sehr bedrängte Lage geraten. Durch das bedeutende Erstarken des orientalischen Prinzips sind schliesslich die Lebensinteressen, ja der Bestand des Habsburgerreiches im Süden ernstlich bedroht worden".³⁶ Osim što je ukazao na opću konstelaciju svjetskih silnica bitnih za povijesni usud Hrvata, Pilar je ukazao i na neke druge uzroke koji su bili odlučujući za njihov nepovoljan položaj u Monarhiji tijekom druge polovice XIX. i početkom XX. stoljeća. Jedan od glavnih uzroka, koji je kasnije imao za posljedicu brojne negativne pojave, bila je, prema njegovu mišljenju, Austro-ugarska nagodba (1867.):

"Charakteristisch für das Jahr 1867 ist die Zweiteilung der habsburgischen Monarchie, es ist das Geburtsjahr des Dualismus. Das bisher formell mehr oder minder als Einheitsstaat bestehende Kaisertum Österreich teilt sich in zwei sichtbar getrennte Staatsindividualitäten, in Österreich und Ungarn. Von dieser Zweiteilung wurden auch die kroatischen Länder ergriffen. Dalmatien behielt Österreich, Kroatien-Slawonien hingegen bekam Ungarn".³⁷

Prema Pilarovu mišljenju dualizam je za Hrvatsku imao iste kobne posljedice kao za Poljake višestruka podjela njihove države.³⁸

Prilika da se barem formalno, ako ne i stvarno, prevladaju teške posljedice nastale za Hrvatsku uspostavom dualizma ukazala se već prilikom sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.):

"Die Kroaten dagegen hatten aus ihrem Selbsterhaltungstrieb heraus das Bestreben, diesen Teilungszustand zu überwinden. Es gelang ihnen schon im kroatisch-ungarischen Ausgleich [...] ihre nationalen und Staatsrechte soweit zur Anerkennung zu bringen, dass Dalmatien als zu Kroatien-Slawonien, daher zu

43

VDG JAHRBUCH 2005

³⁶ L. v. SÜDLAND, "Das südslawische Problem im Habsburgerreiche.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 121. ["Bit je južnoslavenskog problema u habsburškoj državi u tome da se na jugu ove države bore za prevlast veliki kulturni smjerovi svjetske povijesti, Zapad i Istok. Zapadno je načelo utjelovljeno u hrvatskom narodu, a istočno u srpskom. Zapadno je načelo, odnosno hrvatski narod u kome se ono utjelovljuje, dospjelo uslijed niza osebnijih povijesnih događaja u vrlo pritješnjen položaj. Konačno su, uslijed jačanja istočnog načela i životni interesi, dapače i sama opstojnost habsburške države na jugu ozbiljno ugroženi".]

³⁷ Isto, 121. ["Za godinu 1867. je karakteristično da je tada došlo do podjele habsburške Monarhije na dva dijela. To je godina rođenja dualizma. Carevina Austrija koja je dotad barem formalno postojala kao više ili manje jedinstvena država, podijeljena je na dvije vidljivo odvojene državne jedinice, na Austriju i Ugarsku. Tom su podjelom bile zahvaćene i hrvatske zemlje. Austrija je zadržala Dalmaciju, a Hrvatsku i Slavoniju dobila je Ugarska."]

³⁸ Isto, 122.

Ungarn gehörend bezeichnet wurde. [...] So kam die staatsrechtlich ganz unmögliche Lage zustande, dass Dalmatien nach ungarischen Staatsgrundgesetzen und de jure zu Ungarn, nach österreichischen Staatsgrundgesetzen [...] und de facto zu Österreich gehörte. Es kam aber auch die noch unmöglichere Tatsache zustande, dass die Kroaten, indem sie das ihnen staatsrechtlich gewährleistete Recht der Inkorporierung Dalmatiens verlangten, die Interessen des Gesamtstaates und die tatsächlich bestehende Staatsordnung bedrohten".³⁹

Takvo stanje na jugu Monarhije nije moglo uroditi dobrim plodovima. Pilar, analizirajući nagodbenu razdoblje piše:

"Die unvermeidliche praktische Konsequenz hiervon war, dass die Kroaten sich

seit 1867 in einem ständigen und unheilbaren Konflikte mit der Staatsmacht Österreich-Ungarns befanden, so dass seit dieser Zeit ständig gegen sie regiert wurde, eigentlich regiert werden musste, und dass der Staat, um die ungesunde Lage gegen die Kroaten aufrechterhalten zu können, Verbündete suchen musste und dieselben in der natürlichen Feinden der Kroaten, in den Serben und Italienern fand. So wurden Serben und Italiener natürliche und dauernde Verbündete des dualistischen Staates. Man übersah aber vollkommen, dass diese Feinde der Kroaten zugleich natürliche Feinde des habsburgischen Gesamtstaates seien, und dass der Staat durch die Richtung seiner Politik seit 1867 seine eigenen gefährlichsten Feinde grosszog und sie durch ständige und ununterbrochene Teilnahme an der Staatsmacht erstarken liess. So kam im Süden eine Lage zustande, zufolge welcher die Kroaten eine sinkende und die Serben eine steigende Tendenz nahmen".⁴⁰

Nepovoljan položaj koji su Hrvati imali unutar dualistički ustrojene države, dodatno je otežan sukobima sa Srbima i Mađarima:

"Nebst dem unvermeidlichen Konflikte mit der Staatsmacht hatten nun die Kroaten einen ebenso unvermeidlichen Konflikt mit den Serben, denn die Staatsund Volksideen beider Völker mussten hart aneinander geraten. Die Serben hatten sich aber nicht nur der traditionellen Unterstützung der habsburgischen

44

VDG JAHRBUCH 2005

³⁹ Isto, 122. ["Hrvati su iz svog nagona za samoodržanjem težili prevladati tu podijeljenost. Uspjelo im je već kod sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe /.../ da njihova nacionalna i državna prava budu priznata utoliko što je bilo naznačeno da Dalmacija zato što pripada Hrvatskoj i Slavoniji, uslijed toga pripada i Ugarskoj. /.../ Tako je došlo do sasvim nemogućega državnopravnog položaja. Naime, Dalmacija je prema ugarskom ustavu /.../ i de jure pripadala Ugarskoj, a prema austrijskom ustavu /.../ i de facto Austriji. To je dovelo do još težeg stanja. Hrvati su, naime, tražili da im se na temelju državnopravno zajamčenog prava povrati Dalmacija, ugrožavali interese cjelokupne države i činjenično postojeće državno uređenje."]

⁴⁰ Isto. ["Neizbježna praktična posljedica takvog stanja bila je ta da su se Hrvati od 1867. nalazili u stalnom i neizlječivom sukobu s austro-ugarskom državnom vlašću, tako da se od tog doba stalno protiv njih vladalo, zapravo moralo protiv njih vladati. Država da bi mogla održati to nezdravo stanje upereno protiv Hrvata morala je potražiti saveznike. I našla ih je u prirodnim neprijateljima Hrvata, u Srbima i Talijanima. Tako su Srbi i Talijani postali prirodni i trajni saveznici dualističke države. Ali kod toga se bilo potpuno previdjelo, da su ti neprijatelji Hrvata ujedno i prirodni neprijatelji habsburške cjelokupne države i da je država slijedeći smjer politike započete 1867. sama odgovorila svoje vlastite najopasnije neprijatelje, kojima je dopustila da ojačaju svojim stalnim i neprekinitim sudjelovanjem u državnoj vlasti. Tako je na jugu stvoreno stanje koje je imalo za posljedicu da su Hrvati krenuli silaznom, a Srbi uzlaznom putanjom."]

Staatsmacht, sondern auch der orthodoxen Macht Russlands und seit den Balkankriegen auch derjenigen der Westmächte zu erfreuen. Auserdem wurden die Serben noch innerpolitisch von den Tschechen und namentlich von den Ungarn unterstützt. Denn die Kroaten hatten noch einen separaten Konflikt mit den Ungarn. Seit 1102 in einem Staatsverband lebten Kroaten und Ungarn 700 Jahre ohne grössere sichtbare Reibungen. Solche beginnen erst seit Ende des 18. Jahrhunderts, als der Nationalismus und die Schaffung eines national einheitlichen ungarischen Staates zur leitenden Idee der ungarischen Staatspolitik wurde. Das von Kossuth Lajos vertretene Bestreben, die Autonomie Kroatiens und Slawoniens, den letzten Rest der kroatischen Staatlichkeit, aufzulösen und eine Magyarisierung Kroatiens einzuleiten, hatte den Krieg der Kroaten gegen die Ungarn 1848 zur Folge".⁴¹

Sudbonosan događaj za razvoj daljnjih odnosa na jugu Monarhije Pilar je vidio u donošenju "Riječke rezolucije" (1905.) i prihvaćanju politike "novog kursa".⁴² Prema njegovu mišljenju, ta je politička orijentacija dovela Hrvate u apsurdan položaj, jer su osim prihvaćanja načela o "narodnom jedinstvu" Srba i Hrvata počeli podržavati Srbe i u njihovim političkim pretenzijama:

"Die Annäherung an die Serben fand ihre Formulierung im Prinzip der nationalen Einheit der Serben und Kroaten, in der Lehre, dass Kroaten und Serben im Wesen ein Volk mit zwei Namen seien. So haben schliesslich die Serben auch die Unterstützung der Kroaten gewonnen. Die geschwächten, desorientierten und verzweifelten Kroaten waren stark unter Einfluss und Führung der Serben geraten. Die letzteren waren jedoch dadurch so weit erstarkt, dass sie mit ihren Aspirationen auf Realisierung Grossserbiens offen auftreten konnten".⁴³

45

VDG JAHRBUCH 2005

⁴¹ Isto. ["Pored neizbježnog sukoba s državnom vlašću imali su Hrvati jedan isto tako neizbježan sukob sa Srbima. Naime, državne i narodne ideje obaju naroda morale su se oštro sukobiti. Srbi su se mogli radovati ne samo

tradicionalnoj potpori habsburške državne vlasti, nego i pravoslavne sile Rusije, a od vremena balkanskih ratova i zapadnih sila. Osim toga Srbi su na unutarnjepolitičkom planu bili podržavani još od Čeha i osobito od Mađara. Hrvati su imali još i jedan odvojeni sukob s Mađarima. Od 1102. Hrvati i Mađari živjeli su 700 godina u državnom savezu bez većih vidljivih trvenja. Ona počinju tek od kraja 18. stoljeća kad nacionalizam i stvaranje jedne nacionalno jedinstvene mađarske države postaju vodeća ideja mađarske državne politike. Težnja poduprta od Lajosa Kossutha da se ukine autonomija Hrvatske i Slavonije, tog posljednjeg ostatka hrvatske državnosti i provede mađarizacija Hrvatske dovela je do rata Hrvata protiv Mađara 1848. godine." Opširnije o hrvatsko-mađarskim odnosima tijekom revolucionarnih zbivanja 1848./49. opširnije vidi: [Mirko VALENTIĆ, ur.], *Hrvatska 1848. i 1849.*, ZR, Zagreb, 2001.

⁴²L. v. SÜDLAND, "Das südslavische Problem im Habsburgerreiche.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 123. Opširnije o politici "novog kursa" vidi: Rene LOVREČIĆ, *Geneza politike "novog kursa"*, Zagreb, 1972.; Tereza GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992.

⁴³L. v. SÜDLAND, "Das südslavische Problem im Habsburgerreiche.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 123. ["(Hrvatsko) približavanje Srbima našlo je svoj izraz u načelu narodnog jedinstva Srba i Hrvata, u učenju da su Hrvati i Srbi u biti jedan narod s dva imena. Tako su Srbi konačno dobili i podršku Hrvata. Oslabljeni, dezorijentirani i očajni Hrvati dospjeli su pod jak utjecaj i vodstvo Srba, koji su sad bili toliko ojačani da su mogli otvoreno nastupati sa svojim težnjama za stvaranje velike Srbije."]

Daljnji je negativni razvoj političkog stanja na jugu Monarhije doveo do toga da su sve širi slojevi hrvatskog pučanstva gubili vjeru u Monarhiju te da im je politički ideal postala "Jugoslavija".⁴⁴

Smatrajući da je nastupio posljednji čas u kome se još moglo ponovno uspostaviti Kraljevinu Hrvatsku unutar granica Monarhije i tako očuvati državu Habsburga, u podunavsko-srednjoeuropskom prostoru, od neminovnog nestanka s političkog zemljovida Europe, Pilar je proročanski završio svoj članak sljedećim riječima:

"Eines ist jedoch sicher: die habsburgische Monarchie steht im Süden vor schicksalsschweren Entscheidungen. Wer klar sieht, muss mit sich im Reinen sein, dass die Monarchie die strikte Wahl hat: entweder sofort ein Königreich Kroatien mit ihr oder nach einigen Dezenien ein Königreich Grossserbien gegen sie".⁴⁵

U istom je broju časopisa objavljen još jedan Pilarov članak, ovaj put pod njegovim pravim imenom, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien." ["Sadašnji stranačko-politički položaj u Bosni."].

Polazeći od činjenice da se o bosansko-hercegovačkim stranačko-političkim odnosima ne može raspravljati ako se ne uzme u obzir postojanje triju različitih vjerskih zajednica, Pilar članak započinje sljedećom konstatacijom:

"Es ist eine feststehende Tatsache, dass jede der drei Konfessionen im Lande, Katholiken, Muselmanen und Orthodoxe, ihr ganz eigenes Gepräge, ihre ganz separaten Bestrebungen und Ziele besitzt, welche sich in ganz eigenen parteipolitischen Gebilden äussert. Es ist auch ganz zweifellos, dass dadurch eine ganz weitgehende politische Zersplitterung verursacht wird, welche unbedingt dem Lande nicht zuträglich ist".⁴⁶

U svojoj raščlambi "vjersko-političkih" skupina u Bosni i Hercegovini, Pilar je najprije krenuo od "katoličkih Hrvata". Zahvaljujući činjenici da su Hrvati, za razliku od pravoslavnih Srba i muslimana, jedini uspjeli, za vrijeme rata, sačuvati svoje stranačko glasilo ("Hrvatski Dnevnik") moglo se, prema Pilarovu shvaćanju, prilično lako donositi zaključke o njihovu stranačko-političkom razvoju:

"Bei den katholischen Kroaten, wie auch bei den übrigen Konfessionen, wirkte entscheidend auf die parteipolitische Gestaltung die Erkenntnis, dass dieser

46

VDG JAHRBUCH 2005

⁴⁴Isto.

⁴⁵Isto, 124. ["Jedno je ipak sigurno: habsburška Monarhija stoji na Jugu pred sudbonosnim odlukama. Onaj tko jasno vidi, mora biti na čisto s tim, da Monarhija ima točno određen izbor: ili odmah sada Kraljevinu Hrvatsku uz sebe ili za nekoliko desetljeća kraljevinu veliku Srbiju protiv sebe."]

⁴⁶I. PILAR, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien.", *KR*, 1/1918, Nr., 9., 124-125. ["Neosporna je činjenica da svaka od tri vjeroispovijedi u zemlji – katolici, muslimani i pravoslavni – ima svoje posve svojstveno obilježje, svoja posve odvojena nastojanja i ciljeve, koji se ispoljuju u posve svojstvenim stranačko-političkim oblicima. Također je sasvim nedvojbeno da to prouzrokuje dalekosežno političko cijepanje, koje nije zemlji bezuvjetno na korist."]

Weltkrieg eine Bereinigung der staatsrechtlichen Zugehörigkeit Bosniens und der Herzegovina zur Folge haben müsse".⁴⁷

Objavljivanje "Svibanjske deklaracije" Južnoslavenskog (Jugoslavenskog) kluba u Carevinskom vijeću u Beču (1917.), koja je tražila "ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno [...] državno tijelo",⁴⁸ prouzročilo je, prema Pilarovu mišljenju, "jedno potpuno novo grupiranje u stranačkoj politici" katoličkih Hrvata.⁴⁹ Odluku da se "Hrvatski Dnevnik" priključi pokretu za ostvarenje političkih ciljeva progugoslavenski orijentirane "Svibanjske deklaracije" donijelo je, uz potporu svojih sumišljenika, uredništvo

lista koje su tada u svojim rukama držali članovi Hrvatskoga katoličkog seniorata,⁵⁰ elitne svjetovnjačko-svećeničke organizacije Hrvatskoga katoličkog pokreta.⁵¹ Reakcija na politiku vođenu u duhu "Svibanjske deklaracije" uslijedila je nakon objavlivanja "Izjave" vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera, u studenome 1917. godine.⁵² Otad "Hrvatski Dnevnik", kojem je nadbiskup Stadler bio vlasnik, a dr. Pilar postao jedan od članova uredništva,⁵³ napušta projugoslavensku "deklaracijsku" politiku Jugoslavenskog kluba i "počinje pisati u čisto hrvatskom smislu, suzbijati južnoslavenski pokret i snažno se približavati tzv. 'čistoj Stranci prava' ['frankovcima'] u Zagrebu".⁵⁴ Prema Pilarovoj tvrdnji: "So wurden alle jene Elemente im Lande, welche die südslavische Bewegung mit Misstrauen beobachteten und jedenfalls eine kroatische Politik beibehalten wollten, gesammelt und zu einer Gruppe formiert, welche eine rein kroatische Lösung anstrebt und die Vereinigung Bosniens und der Herzegovina mit Kroatien, Slavonien und Dalmatien fordert. Dieser Gruppe stehen die sogenannten Jugoslaven gegenüber. Diese streben die Gründung eines südslavischen Staates an, aber je nach der Parteischattierung, möchten sie entweder nur die Südslaven des

47

VDG JAHRBUCH 2005

⁴⁷ Isto, 125. ["Kod katoličkih Hrvata, kao i kod drugih vjeroispovijesti, odlučujuće je na njihovo stranačko-političko oblikovanje djelovala spoznaja da bi ovaj svjetski rat morao imati za posljedicu uređenje državno-pravne pripadnosti Bosne i Hercegovine."]

⁴⁸ Nav. prema: Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb, 1920., 94.

⁴⁹ I. PILAR, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 125.

⁵⁰ O Senioratu opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998., 30. i d.; ISTI, "Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)", *Croatia christiana periodica*, Zagreb, 24/2000., br. 46, 121-162.

⁵¹ O Hrvatskom katoličkom pokretu opširnije vidi: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj povijesti 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.; ISTI, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb, 2004.

⁵² I. PILAR, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien.", 125. O Stadlerovoj "Izjavi" i Pilarovu udjelu u njenu nastanku opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, "'Izjava' vrhbosanskoga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera iz studenoga 1917. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 31/1999., br. 1, 51-72.

⁵³ Z. MATIJEVIĆ, "Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.-1918. godine)", u: [Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, ur.], *Spomenica Ljube Bobana 1933.-1994.*, Zagreb, 1996., 249.

⁵⁴ I. PILAR, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 125. O držanju "frankovačkih" pravaša prema "Svibanjskoj deklaraciji" opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, "Reakcije frankovačkih pravaša na 'Svibanjsku deklaraciju' i njezine promicatelje (1917.-1918.)", *Riječki teološki časopis*, Rijeka, 12/2004., br. 1, 233-268.

bisherigen Territorialbesitzes der Monarchie, oder sämtliche Kroaten, Serben und Slovenen vereinigen".⁵⁵

Iako prema Pilarovu mišljenju nije bilo lako utvrditi odnos snaga između tih dviju hrvatskih političkih skupina, izvjesno je bilo sljedeće:

"Zu den Südslaven gehört ein Teil der Geistlichkeit, ein Teil der Franziskaner und ein starker Teil der einheimischen Intelligenz".⁵⁶

Opredjeljenje bosansko-hercegovačkih franjevacu i svjetovne inteligencije za južnoslavenski (jugoslavenski) politički tabor, Pilar je tumačio njihovim "razočaranjem" politikom koju je Monarhija vodila nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.).⁵⁷

Nasuprot njima, na "čisto hrvatskom stajalištu" bio je "gotovo sav domaći srednji stalež, dio domaće i pretežni dio useljene inteligencije".⁵⁸ Prema Pilarovoj prosudbi, bosansko je seljaštvo "dosad ostalo posve nedirnuto novim [političkim] grupiranjem".⁵⁹ Za njega je, također, bilo izvan svake sumnje da u jednoj političkoj utakmici "jugoslavenska opcija" nije mogla imati ozbiljnijih izgleda:

"Ich bin aber der Überzeugung, dass bei einer eventuellen Wahlkampagne die Jugoslaven, wenn die reinkroatische Richtung auch nur einigermaßen geschickt geführt würde, trotz des Beistandes eines Teiles der Franziskaner sehr schlecht abschneiden müssten".⁶⁰

Pilar nije imao iluzije o srpskoj politici u Bosni i Hercegovini:

"Die Serben warten das Kriegsende ab, und werden erst dann entschieden hervortreten. Vorläufig sind sie ganz reserviert, halten aber zwei Eisen in Feuer. Siegt die Entente, so werden sie die Realisierung des Paktes von Korfu verlangen,⁶¹ welche sich sehr bald als Realisierung des grossserbischen Reiches entpuppen

48

VDG JAHRBUCH 2005

⁵⁵ I. PILAR, "Die gegenwärtige parteipolitische Lage in Bosnien.", *KR*, 1/1918, Nr. 9., 125. ["Tada su se počeli okupljati i stvarati jednu skupinu svi oni elementi u zemlji koji su s nepouzdanjem gledali na južnoslavenski

pokret i koji su svakako htjeli zadržati jednu hrvatsku politiku koja bi težila jednom čistom hrvatskom rješenju i zahtijevala ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Ta skupina stoji nasuprot takozvanih Jugoslavena koji teže za ostvarenjem jedne južnoslavenske države, ali ovisno o stranačkom opredjeljenju željeli bi ujedinjenje ili samo Južnih Slavena sa sadašnjega teritorijalnog posjeda Monarhije ili svih Hrvata, Srba i Slovenaca."⁵⁶

⁵⁶ Isto. ["Južnim Slavenima pripada dio [svjetovnog] svećenstva, dio franjevaca i znatan dio domaće inteligencije."⁵⁷ "Während der Annexion hatte sich gerade die einheimische kroatische Intelligenz gemeinsam mit den Franziskaner für die Monarchie exponiert. Der Lohn, den die Kroaten dafür bekamen, war, dass bei der Anexion nur ungarische Gesichtspunkte ins Auge gefasst wurden, und nach der Annexion es gerade die Ungarn waren, welche darauf drangen, dass im Lande eine gegen die Aspirationen der Kroaten gerichtete Politik platzgreife". (Isto.) ["Za vrijeme aneksije bila se upravo domaća hrvatska inteligencija zajedno s franjevcima izložila za Monarhiju. Nagrada koju su Hrvati za to primili bilo je to da se kod aneksije imalo pred očima samo mađarska stajališta te su nakon aneksije upravo Mađari bili ti koji su tjeroali na to da u zemlji dobije mjesto politika usmjerena protiv hrvatskih težnji."]

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto. ["Ali ja sam uvjeren da bi u jednoj mogućoj izbornoj borbi Jugoslaveni, usprkos toga što uz njih pristaje dio franjevaca, morali slabo proći, samo ako bi čisto hrvatski smjer bio voden nešto vještije."]

⁶⁰ O Krfskoj deklaraciji opširnije vidi: Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, 1967.

dürfte. Sie können aber natürlich derzeit damit nicht hervortreten, und beschränken sich darauf, eine Jugoslavia auf Grundlage des kroatischen Staatsrechtes abzulehnen. Dagegen fordern sie die Idee der Einheit der Slovenen, Serben und Kroaten, weil sie darin ein geeignetes Mittel sehen, in diesem Falle den Widerstand der Kroaten und Slovenen gegen die serbische Vorherrschaft zu brechen. Das andere Eisen ist für die Eventualität des Sieges der Centralmächte berechnet. Dies ist die Politik der kroatisch-serbischen Koalition, deren Hauptgedanke darin besteht, dass sich die Kroaten unter dem Titel der kroatisch-serbischen nationalen Einheit von den Serben führen lassen [...]. In Bezug auf Bosnien bedeutet dies soviel, dass die Serben bereit sind, die ungarischen Aspiration auf Bosnien zu unterstützen, falls ihnen die Ungarn die Autonomie Bosniens und die Vorherrschaft im Süden garantieren. [...] Natürlich bleiben die Serben nur solange folgsam, bis sie sich von den Folgen des Weltkrieges erholen und genug stark geworden sind, um auch gegen die Ungarn Front machen zu können".⁶²

Govoreći o muslimanima, Pilar je ustvrdio da su oni "politički najmanje aktivni" te da se "mogu samo s dosta muke orijentirati u potpunoj zbrci pojmova na jugu" Monarhije.⁶³

Pilar je članak završio sljedećim riječima:

"Jedenfalls leidet die Parteipolitik in Bosnien und der Herzegovina darunter, dass sie kein natürliches Forum zur Entfaltung besitzt, nachdem das Verfassungsleben des Landes sistiert ist. [...] Ich befürchte nur, dass sich die politische Konstellation in den annektierten Provinzen während des Krieges für die Monarchie nicht verbessert, vielmehr verschlechtert hat. Es wäre auch sehr wünschenswert, wenn man einsähe, durch welche schwerwiegenden Fehler man diese Verschlechterung eigentlich selbst verschuldet hat".⁶⁴

Skori završetak Prvog svjetskog rata, vojno-politički slom Austro-Ugarske Monarhije i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca učinili su Pilarova geopolitička i politička razmatranja bespredmetnim, a njega gurnuli na margine društvenih zbivanja sve do prerane smrti, još uvijek prekrivene velom tajne.

49

VDG JAHRBUCH 2005

⁶² Isto, 126. ["Srbi čekaju završetak rata i tek će tada odlučno nastupiti. Zasad su posve suzdržani, ali drže dva 'željeza u vatri'. Ako pobijedi Antanta, tada će tražiti ostvarenje Krfske deklaracije, koja bi se vrlo brzo mogla iščahuriti kao ostvarenje velikosrpskog carstva. Naravno da sada ne mogu s tim nastupati te se ograničavaju samo na to da otklanjaju Jugoslaviju (osnovanu) na temelju hrvatskoga državnog prava. Nasuprot tome, zahtijevaju ideju jedinstva Slovenaca, Srba i Hrvata, jer u njoj vide pogodno sredstvo da u ovom slučaju slome otpor Hrvata i Slovenaca protiv srpske prevlasti. 'Drugo željezo' je sračunato za slučaj pobjede središnjih sila. To je politika Hrvatsko-srpske koalicije, čija se glavna misao sastoji u tome da se Hrvati, pod izlikom hrvatsko-srpskog nacionalnog jedinstva, daju voditi od Srba /.../. U odnosu na Bosnu to znači da su Srbi spremni podržavati mađarska prezivanja na Bosnu, ako im Mađari jamče autonomiju Bosne i prevlast na jugu. /.../ Naravno, Srbi će ostati samo tako dugo poslušni dok se ne oporave od posljedica svjetskog rata i ne budu dovoljno snažni da mogu napraviti frontu protiv Mađara."]

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto. ["U svakom slučaju, nakon što je ustavni život ukinut, stranačka politika u Bosni i Hercegovini pati od toga što nema prirodni forum za svoj razvoj. /.../ Bojim se, da se za vrijeme trajanja rata politički raspored snaga u anektiranim pokrajinama nije popravio u korist Monarhije, nego se štovitše pogoršao. Bilo bi vrlo poželjno kada bi se uvidjelo uslijed kojih se vlastitih teških pogrešaka skrivilo to pogoršanje."]

50

VDG JAHRBUCH 2005

Dr. Ivo Pilar auf den Seiten der Rechtszeitschrift

"Kroatische Rundschau" (1918)

In den letzten Monaten des II. Weltkriegs (1918), startete die Rechtspartei ("Frankovci") eine Zeitschrift in deutscher Sprache, die "Kroatische Rundschau". In der Redaktion saßen bedeutende Mitglieder der Partei: Prof. Dr. Fran Milobar, Prof. Dr. Josip Pazman und Dr. Dragan Šafar. Die größte Zahl der Zeitschrift redigierte der Redakteur Otto Szlavik. Von Februar bis Oktober erschienen in neuen Monaten zehn Nummern. Einer der eifrigsten Außenmitarbeiter der "Kroatischsten Rundschau" war der Rechtsanwalt Dr. Ivo Pilar, einer der Pioniere der politischsten Geographie in Kroatien, aber auch außerhalb ihrer Grenzen. Aufgrund seines geopolitischen Nachdenkens kam Pilar zur Schlussfolgerung, dass die Vereinigung "aller kroatischen Länder" (Kroatien und Slawonien, Dalmatien und Bosnien und Herzegowina) in eine Rechtsstaatliche Einheit innerhalb Grenzen, nach einem dreistaatlichen Prinzip des umgebauten Staates der Habsburger, notwendig sei. Für Pilar war die Erhaltung der Donaumonarchie das Imperativ einer Sicherung von optimalen Bedingungen für eine weitere erfolgreiche Entwicklung des kroatischen Volkes auf politischem, wirtschaftlichem und kulturellem Plan. In seinen Strebungen, die Notwendigkeit des Bestehens einer Monarchie als integrativen Faktor im mitteleuropäischen Raum recht zu fertigen, kritisierte Pilar auch zahlreiche negative Erscheinungen, die durch eine dualistische Staatsorganisation entstanden sind, die, seiner Meinung nach, negative Folgen für das kroatische Volk und seine Nationalinteressen hatten. Nachdem die Österreich-Ungarische Monarchie militärisch und politisch zerbrach und politisch von der Landkarte Europas verschwand und nachdem das Königreich der Serben, Kroatien und Slowenen (1918) entstand, wurden Pilars Ideen proskribiert und er allein befand sich als persona non grata an den Rändern des gesellschaftlichen Lebens in den Neuentstandenen politischen Umständen.

51

VDG JAHRBUCH 2005

dr.sc. Bogdan MESINGER

Jedan nepoznati pisac – Dragutin Mergentaler

(Jedna rijetka, a ipak tipična stvaralačka priča)

U suvremenoj znanosti koja potpada pod povijest (u širem smislu) postoji rascjep kojega mnogi istraživači i nisu svjesni. A najviše robujemo – ne samo u znanosti, nego i u životu – upravo onome čega nismo svjesni.

Istražujući povijest, mi istražujemo vidljivu povijest. Smatramo poviješću ona zbivanja koja su postala javni čin. Povijesnim osobama smatramo, isto tako, one ličnosti koje su svojim djelovanjem ostvarile status javne osobe. Imena su im zapisana. Djela evidentirana. Posljedice djelovanja čitljive i u povijesnim dokumentima i u stvarnosti koju živimo. Može ih se i zapaziti i, na izvjestan način, izmjeriti.

Tako se uvijek krećemo po poznatom putu. Ne skrećemo s obilježenih staza. Ne izlažemo se opasnosti. Zaštićeni smo od svakog rizika. Od nepovjerenja onih koji ne vjeruju ničem što nije i javno zapisano, od provjeravanja onog što je teško provjeriti. Od insinucija onih koji su uvijek sumnjičavi. Pred takvima su nam dokumenti pouzdani i provjereni zaštitni zid kojim se uvijek možemo obraniti. No tako i dublje slojeve istine prekrivamo šutnjom. To je isto kao kad bi moreplovci sumnjali u postojanje leda ako taj led nije iznad vode i vidljiv okom. Nesvjesni toga, i mi postajemo takvim moreplovcima.

A znamo da se veći dio sante nalazi ispod razine koju okom možemo sagledati. Nažalost, rijetko se, kao istraživači, priupitamo da li su i našu vlastitu osobnost oblikovale samo one pojave, one osobe i one ideje koje su ostvarile status objektivne i široj okolini poznate činjenice ili nas je oblikovao i onaj nevidljivi duh kojim je naša najuža, obiteljska sredina odisala?

Ne primjećujemo da tako ostajemo na površini. Ostajemo - figurativno rečeno – uvijek na ulici. Samo ono što ulica vidi – vidimo i mi. Ne ulazimo u kuće. Još manje u ljude. Ne kucamo na zatvorena vrata. Ne pitamo se, uopće, zašto su zatvorena. Koliko je takva odbojnost prema pojavama koje nisu postale i javnom (a time i

povijesnom) činjenicom pounutrena (i stoga nesvjesna) osjećam i sam već po tome koliko mi se ovaj uvod nameće kao nužnost. Samoga sebe pokušavam unaprijed opravdati – čak i pred samim sobom!

Odlučujem li se, zaista, za temu koja nije zaslužila biti temom povijesnoga istraživanja?

VDG JAHRBUCH 2005

53

No novija mi znanost daje za pravo. Novija historiografija već je djelomice izbrisala granicu između ispitivanja javnih (odnosno - povijesnih) i privatnih (nazovimo ih tako) pojava, koje su prepuštene antropologiji.

U kulturnoj antropologiji krije se samo korijenje povijesti.

Privatni memoari kao književno-povijesni medij

Memoari, ako ih shvatimo u najširem mogućem značenju, najstariji su epski žanr. Što su Homerova *Ilijada*, *Odiseja*, ili pak Vergilijeva *Eneida* – ako nisu memoari zbivanja za koje njihov autor pretpostavlja da im je značenje povijesno? Težište na intimnom ugrađeno je već odnosom autora ka zbivanjima. To je odnos svjedoka. A nerijetko i sudionika.

Čak i Danteova *Božanska komedija* ima karakter fiktivnih memoara nastalih u virtualnom svijetu posmrtnih iskustava kojima je autor bio svjedokom.

No kulturni status, kulturni dignitet memoara, mijenjao se u skladu sa sociokulturnim značenjem tiska. Konačno se formiralo implicitno uvjerenje da tek objavljeno djelo postaje kulturnom činjenicom. Neobjavljena su djela potisnuta u oblast nepostojećih artefakata. Nisu prešla onaj prag vjerodostojnosti koji stvara činjenica pravodobnog ulaska među pojave dostupne suvremenicima. Dostupno djelo može djelovati. Nedostupno – ne postoji.

Nije li, međutim, sociokulturno izuzetno indikativno da se neko djelo, iako je nastalo, iako je od zamjetnoga značenja, nije pojavilo i kao tiskano djelo?

Ako djelo nije uspjelo prijeći taj prag – uzroci mogu biti i osobne, ali i društvene naravi. A granice između te dvije oprečne uzročnosti uopće nisu jasne. U osobnoj spriječenosti uvijek postoji i prikriveni opći sociokulturni kauzalitet. I obratno.

Ako se djelo nije pojavilo stoga što mu objektivne okolnosti to nisu omogućavale, - ne krije li se iza toga tjeskobna priča o frustriranosti autora koji je progovorio, ali mu je glas bio društvenim okolnostima primoran ostati nečujnim?

Tako, kako god da "okrenemo", neobjavljeno djelo ne samo da ne gubi na svom značenju, nego mu značenje postaje složenije i slojevitije. Ono ukazuje, implicira i na one okolnosti kojima se samo djelo nije bavilo – ali su se okolnosti, na izravan ili neizravan način, bavile njime.

Neobjavljena djela, već samom činjenicom da nisu bila pravodobno objavljena, činjenicom da su ostala u rukopisu, potihom nam govore i o autoru i o vremenu u kojem je pisao – često bez nade da će mu se glas ikada čuti.

Na pomalo tragičan – a svakako tužan način takva nam djela govore i o prešućenoj, skrivenoj drami autora. A autor uvijek pripada nekoj grupi, nekoj kulturnoj enklavi.

Stoga je svako neobjavljeno djelo potencijalni nijemi svjedok koji može svjedočiti o drami koju, više ili manje otvoreno, proživljava neka kulturna grupacija.

54

VDG JAHRBUCH 2005

Tim djelima – i tim sudbinama – pripada i spisateljska sudbina DRAGUTINA MERGENTALERA kao povijesnog sudionika i svjedoka čija je riječ ostala desetljećima utamničena u autorovoj ladici.

Kolika su djela i kolike sudbine ostale zauvijek izgubljene zbog takve prisilne šutnje?

A ako ih ne upoznamo nikada – da li ćemo ikada upoznati povijesnu istinu? Onu unutarnju istinu, skrivenu u šutnji sudionika.

Specifično značenje neobjavljenih memoara

Budući čitatelj nije izvan djela. On je u djelo ugrađen. Pisac mu se intuitivno obraća i tako je čitatelj u djelu skriven – ali on djelo, iznutra, stvara zajedno s piscem. Pisac unaprijed bira čitatelja, nesvjesno ga zamišlja i obraća mu se, a čitatelj, virtualni čitatelj, zauzvrat, prilagođava sebi piščevu svijest, oblikuje piščev stil, odabire građu, prerađuje ju u artikulirane epizode, čini ih sugestivnim i

interpretaciju, piščevu interpretaciju, ka sebi usmjerava.

I memoari su interpretacija života. Interpretirana je života u njima usmjereno oblikovana.

Čak i kada nisu pisani sa svjesnom intencijom objavljivanja, memoari podrazumijevaju buduće čitanje. I budućeg čitatelja, naravno.

Po tome su bliski epistolarnoj prozi. U književnoj povijesti ovi su žanrovi bili, praktično, neodvojivi.

Neobjavljeni su memoari slični pismu u koje nam je upućeno iz davno proteklog vremena. Njihovo značenje raste s udaljenošću od vremena u kojem su nastali i s nestajanjem svjedoka toga vremena.

Takvi su memoari svojevrsni vremeplov.

Budući da u nastajanju nisu podvrgnuti čak miti internaliziranoj autocenzuri autora, njihova je iskrenost iznimna. To je iskrenost ispovijedi.

Ovaj *ispovjedni karakter* daje im posebnost kakvu nemaju memoari nastajali kao usmjerena poruka aktualnim čitaocima. Aktualni je čitalac uvijek mogući sudionik u donošenju sudova, a time i u djelovanju na aktualna zbivanja.

Izvan svake je sumnje da je do sada nepoznati – pritajeni – pisac, Dragutin Mergentaler, pisao svoje memoare kako bi njegovi nasljednici spoznali i proživjeli, čitajući ono što je on u najkritičnijim svojim osobnim iskustvima doznao i proživio. A upravo smo mi ti kojima, makar i nesvjesno, piše. Izrasli smo iz istog kulturnog miljea, ista nam je sociokulturna geneza, a donekle i iste egzistencijalne probleme nosimo na sebi kao svoje sudbinsko breme.

Tako su, promatrano ne samo logično, nego i iznutra, iz smog čina njihova nastajanja, memoari Dragutina Mergentalera pismo nama upućeno kroz vremenski raspon od bezmalo jednoga stoljeća.

55

VDG JAHRBUCH 2005

Tko je bio Dragutin Mergentaler?

Dragutin Mergentaler (1893. – 1974.) bio je Hrvat germanskoga porijekla Radio je kao službenik u Osijeku. Imao je kuću u Splavarskoj ulici. Njegov otac, Ferdinand Mergenthaler, te majka, Marianna Mergenthaler, rođena Sieber, pripadali su srednjem građanstvu, no građanstvu izuzetno obrazovanom. Mogli bismo reći da je dvojnost etno-kulturnog identiteta bila u obje porodice – i Sieber i Mergenthaler – vrlo izražena. Govorilo se, čitalo i mislilo na oba jezika – i na njemačkom i na hrvatskom. No iz sačuvane (nepotpune, no ipak dovoljno indikativne) obiteljske dokumentacije može se pratiti vrlo jasan proces kroatizacije.

Dragutin je bio povučen, tih, nesklon javnom angažmanu. no ipak, povijesni događaji, splet okolnosti, te građanske obaveze uključuju ga u barem tri navrata u sudbonosne političke događaje kojima je bio djelomice sudionik, a uvijek vrlo kritičan i humanistički angažiran svjedok.

Bio je vrlo privržen hrvatskoj kulturi i snažno potaknut ka osobnom književnom izražavanju. Svoju je privrženost hrvatskoj kulturi iskazao i u maloj ortografskoj modifikaciji svoga prezimena: budući da se muklo "h" u prezimenu "Mergenthaler" pri hrvatskom čitanju potpuno gubi, brisao ga je, i svoje prezime, tako adaptirano načelima hrvatske ortoepije, pisao "Mergentaler".

Međutim, nikada nije pokazao želju da se djelima aktivno uključi u tekuću književnost. Pisao je za osobno zadovoljstvo i za obiteljsku uporabu.

Bilo je njegovo pisanje oblik osobnog otvaranja i ispovijed namijenjena tek najbližima. A kako je svoje memoare brižno sređivao u poznim godinama, osjećajući da mu se životne snage polako gase, njegovi zapisi dobivaju karakter *svjesne duhovne oporuke*.

To zatvaranje osobne memoarski oblikovane ispovijedi ne samo da nije umanjilo njegovu objektivnost i kritičnost, nego ju je izoštrilo. Osjećao se izuzetno odgovornim pišući za čitatelje koji su mu najdragocjeniji i kojima, pišući o svome životu, iskazuje dubinu svoga poštovanja i svoje ljubavi.

Stoga možemo zaključiti da je ta svojevolumna stvaralačka izolacija i zatvaranje vlastitoga rada u gnijezdo vlastitoga doma bilo ujedno najsigurnija zaštita njegove objektivnosti.

U dramatičnom stoljeću u kojem je živio takvo nastajanje jedne, u obliku

memoara pisane duhovne oporuke, naglašava njegovu iskrenost i čini ih dvostruko dragocjenim.

Naime, memoari su, nesumnjivo, dragocjeni kao osobni književni dokument, spašen od iščeznuća u kojemu nestaje pretežiti dio osobnih zapisa.

No memoari su dragocjeni i kao povijesno svjedočanstvo o zbivanjima koja su nam ostala zatajena čak i u poznatim nam i postojećim dokumentima i zapisima.

56

VDG JAHRBUCH 2005

Dragutin je Mergentaler nepoznati otkrivač čak i postojećom historiografijom prešućenih ili tek djelomice poznatih tajni.

On nam se javlja kao do sada nepoznati (i stoga još dragocjeniji) svjedok iz sjene. Sada je prošlo trideset godina od njegovog fizičkog iščeznuća.

Njegova ga riječ čini ponovo živim.

U njegovim sjećanjima, a još više u njegovim duhovnim iskustvima, prepoznajemo prve zapise onog kulturnog šoka koji prati sudbinu preseljenika iz srednje Europe na jugoistok ondašnjega Carstva. Odnosno, prepoznajemo prauzrok onog kulturnog šoka koji i nas danas prati.

Književna ostavština Dragutina Mergentalera

Svoje rukopise Dragutin Mergentaler – "Dragoš", kako smo ga oslovljavali svi koji smo mu bili bliski – povjerio je dvojici svojih nećaka: Darku Mergenthaleru, sinu svoga brata Pavla, te Bogdanu Mesingeru, sinu svoga bratića (brata po tetki) Zdenka Mesingera.

Stoga ovaj popis možda i nije cjelovit. Prije bismo ga mogli smatrati tek sumarnim pregledom jedne književne ostavštine.

U toj je ostavštini sažet jedan duhovni život. No u tom sažetku jednoga života možemo čitati nepoznatu nam do sada priču o tome što su nam neposredni preci iskusili, što su osjećali i što su mislili pri prvom sudaru s civilizacijom koja je u ovom dijelu Europe izmijenila tijek povijesti.

U tom su smislu za nas najinteresantniji, pretpostavljam, oni memoari koje je pisao neposredno iza Prvoga svjetskoga rata, te tijekom kratkog sudjelovanja (a više svjedočenja) Drugom svjetskom ratu.

Drugu skupinu rukopisa (u ovom radnom i stoga uvjetnom raščlanjavanju i sistematizaciji njegovog književnog opusa) sačinjavaju njegovi putopisi – posjet Plitvičkim jezerima. Dubrovniku... Bilo je to vrijeme kada je moderni turizam bio tek u začetcima i autentičnost prvih dojmova koje je u njima iznio otkrivaju nam svijet koji nas potresa danas izgubljenom svježinom dojmova.

Treću skupinu sačinjavaju obiteljski spjevovi o zanimljivim zgodama iz vlastitoga života.

To, međutim, niti izbliza nije sve. Podrobnije izučavanje obuhvatit će i sistematizaciju zanimljivih zapisa o političkim, jezičnim i inim problemima koji su potakli ovog pritajenog stvaraoca da se, makar u osami svoje kućice u Splavarskoj ulici u Osijeku, nekoliko koraka od Drave koja je protjecala kroz njegov život i ulijevala smirenje u njega i njegov dom, pribilježi sebi i svojim kako se osjeća, što misli i što ga intelektualno i kulturno uznemiruje – ili nadahnjuje.

Pitanje koje u sebi, sigurno, osjećamo i koje kopka našu znatiželju pitanje je zašto nije nikada pokušao objaviti bilo što od svojih zapisa.

57

VDG JAHRBUCH 2005

Međutim, svaki pokušaj odgovora na ovo pitanje uvodi nas u sferu nagađanja i spekulacija koju bi bilo teško bilo čime uvjerljivo potkrijepiti.

Možda se odgovor može naslutiti iz najranijih njegovih memoara – upravo ovih iz tisuću devetsto i dvadesete godine - naslovljenih suzdržanim, gotovo putopisnim i možda tek uvjetnim naslovom *Put u nepoznato*. Usporedimo li oduševljenje s kojim je aktivno sudjelovao u odcjepljenju Hrvatske od Austro-Ugarske Monarhije i – doslovno – zgroženost kulturnim šokom kojim je doživio spuštajući se kroz divljinu sirovog Balkana, nezamislivo udaljenog od kulture srednjoeuropskog zaleđa, možda ćemo naslutiti dio odgovora.

Država koja je bila stvorena prvog prosinca 1918. godine bila je obeshrabrujuća opreka svim njegovim nadama i očekivanjima.

Pred stvarnošću koja ga je razočarala i obeshrabrila povukao se u začaran

gnijezdo obiteljske ljubavi i duhovnog života zatvorenog u izolirani krug najbliže rodbine i duhovno bliskih prijatelja.

Kako su i kada napisani memoari "Put u nepoznato"

U okolnostima vrlo nepovoljnim za pisanje, putujući na jug netom stvorene države (Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca) kao pričuvni časnik, najprije prekracanim vlakom, potom na sedlu jedne mazge planinskim gudurama između Skoplja i Debra, Mergentaler nije (posve prirodno) mogao pisati sređene memoare. No pokazao je rijetku dalekovidnost. Shvativši odmah da ulazi u jednu izuzetnu životnu avanturu i da otkriva svijet posve nepoznat i gotovo neshvatljiv sredini u kojoj je odrastao i iz koje dolazi, on vrlo sustavno u posve minijaturne džepne notese (kao da je potajni i dobro pripremljeni obavještajac) zapisuje lakonski doživljaje i dojmove na temelju kojih će kasnije moći precizno rekonstruirati svoj "put u nepoznato".

Mnogo kasnije, već u sutonu života, savjesno je rekonstruirao ovo dramatično iskustvo.

Memoari *Put u nepoznato* najobimniji su njegov rukopis. Već je time ukazao na izuzetno značenje koje ta životna epizoda ima ne samo za njega, nego (pretpostavljao je) i za buduće čitatelje.

No bolje od bilo kakvih riječi predstaviti će nam se on sam, ako odaberemo poneki fragment iz njegovih memoara.

Vjerojatno nećemo pogriješiti ako kao jedan od ponajboljih – i uz to i vrlo karakterističnih – primjera odaberemo opis prvog susreta s novom prijestolnicom novostvorene države – s Beogradom.

U rukopisu koji, prepisan iz rukom pisanog rukopisa u otipkanom čistopisu iznosi 110 stranica ("kartica") teksta, ovo poglavlje ispunjava 19. i 20. stranicu čistopisa, te početak 22. stranice. (U izvornom je rukopisu ovo poglavlje ispisano na stranicama od 25 do 28).

58

VDG JAHRBUCH 2005

PRESTONICA

Pala je noć, i to prava, tamna i mračna noć, u kojoj si jedva mogao shvatiti da si stigao na stanicu slavne "Prestonice", a to je bilo doba za sveopću obustavu željezničkog prometa u cijelom južnom području novonastale kraljevske imperije, a kad smo povrh toga saznali da nas naša kompozicija ne misli dalje ubacivati u "neizvjesnu unutrašnjost", nije nam preostalo drugo nego prtljagu u šake i ravnati se prema onom zlatnom pravilu "snađi se kako znaš i umeš". I tako smo se, sišavši s vlaka, našli u teškoj nedoumici – što ćemo, kuda ćemo, kamo ćemo i "gde ćemo". Jedan jedini između nas nije se dvoumio, nego je svoju ne baš nezatnu prtljagu povjerio prvom odrpancu koji mu se približio skrenuvši mu ipak, opreza radi, pažnju da ga časom pričeka dok on časom ne baci oko na nas ostale koji smo ostali u već spomenutoj nedoumici. Dok se on tako iščuđavao našoj nepokretljivosti, njegov je nosač iskoristio priliku za časoviti hitri pokret, umiješao se u šaroliku gomilu i zagrabio prema izlazu stanice. U tom je momentu, na sreću, proradio onaj poznati "kliker" u Pubinoj glavi i strelovito je pojurio za njim. Zatekao je svoju prtljagu već izvan stanice u živahnom pokretu. Energičnim zahvatom prešla je prtljaga ponovo u njegove ruke, vratila se na stanicu i pridružila se nama ostalima. Doile je naš skup, zamislivši se duboko, izabrao kao najprikladnije rješenje – da se posavjetuje s "komandantom prestoničke stanice".

Pokazaše nam nekog brkatog medvjeda, prekrivenog uniformom kapetana I. klase. Pušio je lulu na čibuk pozamašne dimenzije, okružujući se oblacima dima, kroz koje je od vremena do vremena pljuckao po stanicu. – Hlje, dužnost je dužnost, a komandant stanice ju je po svim izgledima savjesno vršio.

Naš se je "Her Hauptmann", svjestan svog visokog čina, oprezno primaknuo pušićem medvjedu i ustobočivši se strogo vojnički predstavio se po svim propisima do nedavno važećeg studiozno izrađenog austrijskog "dinstreglemana".

A čiko medvjed ili komandant stanice? Eh, to je priča za sebe.

Bar da je mrdnuo ma kojim dijelom svoga tijela ili svoje luletine. Na taj bi način bio makar donekle dokazao svoje srodstvo s onim šumskim ili ciganskim medvjedom, ali ovaj kamuflirani nije bio ni tome dorastao. On je savršenim mirom i dalje dimio, ubeden da se je taj smiješni Austrijanac negdje podnapio pa to sad

pred njim izvodi "besne gliste" – što ćemo, takovih je bilo u prošlosti, a ima ih i sada. To su bre "solunci", "heroji" itd.

Za to vrijeme smo se mi ostali članovi ekipe zadržali na propisnom "odstojanju", iščekujući s interesom daljnji razvoj izmjene misli predstavnika bivše "uglađene austrijske soldateske" i ove sirove, neizgladene balkansko-komitske vojske. Naš se je "Hauptmann-kapetan" trudio i mučio na sve moguće načine da objasni medvjedu našu momentalnu neugodnu situaciju, tj. da je kompozicija koja nas je dovela sada u rasformiranju, mi da ćemo, vjerojatno, tek u toku sutrašnjeg dana nastaviti put i da nam je stoga nuždan konak za ovu noć.

59

VDG JAHRBUCH 2005

Izgleda da je pomalo počelo svitati u čičinoj glavi, te polako izvuče lulu ispod junačkih brkova i zauzet mislima kako bi nas najbolje uputio i pomogao u neprilici – pljučne junački pravo pred noge našeg hauptmann-kapetana, tako da je ovaj gotovo poskočio od presenečenja i, najsavršenijim mirom, kakav se jedva može zamisliti, odgovori da konaka nećemo naći, ali ga možemo potražiti.

Nakon ove iscrpne i korisne informacije zamoli ga hauptman» za još jednu malenkost, tj. da nas uputi gdje bismo mogli naći garderobu.

Međutim, čiča je očito već bio umoran od duga i iscrpna razgovora, a povrh toga je i zažalio za vremenom provedenim ututanj s nama, te je zato ponovo pljučnuo, pa okrenuvši leđa zaključio da "toga u njih nema".

Što je čiča pod ovim "toga" razumijevao možemo samo nagađati. Možda za izraz "garderoba" u svom životu nije čuo pa ga je zamijenio s onom nepriličnom, u Europi poznatom i uobičajenom, ali na Balkanu nepoznatom ili suvišnom prostorijom, jer se tu svuda postupa po pravilu

"Snađi se kako znaš i umeš!":

Svakako, mnogo jednostavnija i jeftinija ustanova, nego neke sanitetske građevine s čudnim natpisima "OO" i "WC".

Nakon ovako ugodno provedenog "razgovora ugodnog naroda slovinskoga" osmjeli se naš hauptmann da još jednom uznemiri čiču. Zamoli ga, naime, za dozvolu da našu prtljagu smjestimo u njegovoj uredovnici dok se ne snađemo. O divna li čuda! Komandant pristade a da nije ni pljučnuo.

Alal mu vjera!

Iznijeli smo cijelo poglavlje, bez kraćenja, kako bi uvid u karakter teksta bio također potpun.

Vrlo je zamjetna ironija pri interpretiranju zgrade, ironija koja prelazi u sarkazam, i to može, nesumnjivo, iritirati čitatelja i potaknuti sumnju u autentičnost opisa. Lako je moguće da je višedesetljetno gorko političko iskustvo jednog od malih i anonimnih sudionika odcjepljenja Hrvatske od Austro-Ugarske Monarhije intenziviralo gorčinu i dodalo otrova interpretaciji koja je konačno uobličena skoro pola stoljeća kasnije. No događaji su autentični, ispričani ne samo na temelju sjećanja nego i uz pomoć zabilješki načinjenih neposredno nakon događaja, te je svjedočenje i autentično i jedinstveno. A uz to, nesumnjiv je pripovjedački dar autora i sugestivnost opisa ambijenta i scene.

Vjerojatno to može dodatno potkrijepiti i početak slijedećeg poglavlja u memoarima:

BEOGRAD

Napustivši stanicu i njenog komandanta i stupivši na "kaldrmisano" prestoničko tlo našosmo se u gomili, stisci i vrevi neviđenih i neslućenih razmjera.

60

VDG JAHRBUCH 2005

Ne nalazim izraza koji bi bio prikladan da zorno prikaže sliku toga meteža. Izraz "košmar", kojim se Srbijanci, u nedostatku svoga vlastitog, vole služiti, tek je blijeda slika one scene koja se pred nama ukazala. Sabila se tu oko izlaza nepregledna masa ljudi svakojakoga soja, sloja, kroja i odgoja, zakrčivši prilaz gradu. Bio je to spontani doček domaćeg pučanstva u čast stranih gostiju. Kad stranac konačno uspije da se probije kroz tu oduševljenju stihiju ili "balkanijadu" pa nerijetko "olakšan" odahne na drugoj strani barijere, primijetit će tek naknadno za koju je malenkost olakšan.

Kad smo se već u ovakvoj neprilici ili bolje reći vojnoj ekspediciji našli u Beogradu, htjeli smo ga, naravno, ponešto običi i izbliza pogledati da vidimo kako živi, kako diše i da li je zaista "beo" kako mu ime kaže.

Pokušali smo – ali nam osta jalov trud, tako da smo uskoro odustali od našeg nauma. Ulična je rasyjeta bila, naime, toliko jadna i kukavna da smo isti takav utisak stekli i o samom gradu. Sve zgrade, i one velike i one male, skrivale su se pred nama u sablasnim, mračnim konturama, a ono slabašno svjetlucanje kao da su bile oči bijesne hobotnice koje su nas zlobno promatrale. To je bio prvi dojam, a prvi dojam u pravilu ne vara. Tok događaja to je potvrdio. Kraci hobotnice su se širili dok nisu obuhvatili cijelo područje nove državne tvorevine.

Ovi odlomci, vjerujemo, potvrđuju prethodni zaključak. Sugestivan opis ambijenta zagorčen je ljutim sarkazmom, izazvanim i naknadnom životnom gorčinom.

Iskrenost je, zaista, opora.

Anegotalni duh memoara proističe ne samo iz autorovog smisla za humoristični aspekt situacije, nego i iz samih događaja koji su gotovo na granici nevjerovatnog. Anegotalnost krije u sebi snagu naglog i oštrog osvjetljenja ponekad posve neočekivane istine. Možda to može lijepo ilustrirati mali dijalog s Turcima s kojima se našao u društvu putujući kroz Makedoniju, te se pri razmjeni duhana (ritualni oblik pučkog sklapanja prijateljstva) razvio ovakav dijalog uzajamnog upoznavanja:

POLAZAK IZ SKOPLJA ZA DEBAR (odlomak)

Meni nasuprot sjedio je postariji Turčin pitoma izgleda. I dok sam ja, zaokupljen nemirnim mislima, motao svoj "mortaded", počeo on motati podebeli cigar, začas ga smota i sočno ga jezikom oslini i prijazno mi ga pruži uz dodatnu riječcu:

- Na!,

61

VDG JAHRBUCH 2005

Sad, je li bilo rečeno turski ili naški – ne znam, ali razumio sam ga. srdačno mu se zahvalih ali opreza radi da izbjegnem novu sočnu ponudu, primijetih da i ja imam cigaretu.

Pušeći tako kao Turci, ja svoj a on svoj cigar, on progovori, a ja razumjeh da me pita odakle sam. Rekoh mu da sam iz Osijeka, našto on:

- To Austrija?

Zanijekah glavom, našto se on ispravi:

- Ta bila Austrija?

Nema što, imao je Turčin pravo.

(Stranica 70/71 čistopisa)

Jedan od najuzbudljivijih događaja nesumnjivo je onaj koji se zbio kada je, uz pratnju dječaka-Albanca, jašući mazgu, prolazio kanjonom rječice Radike putujući gotovo kroz bespuće ka granici s Albanijom te iza jednoga zavoja naišao na zasjedu:

U KANJONU RADIKE (odlomak)

... ja ugledah prave pravcate hajduke, po svem kraju poznate kačake u bijelim albanskim odorama, mirnih i mrkih pogleda uprtih u našu kasajuću četicu.

Sjedili su njih šestorica kao izrasli iz toga stijenja s puškama uperenim u nas, ne skidajući oka s nas i prateći svaki naš pokret.

Situacija ni najmanje ugodna.

Jesu li to bili izvidnici one kolone koja je noćas upala na naš teritorij?

Što je dulje trajalo naše približavanje, sve je više mravaca počelo vrvjeti po mojim leđima.

U tom času kao da začuh stihove neumrlog fra Andrije Kačića Miošića:

"Pleći dade - pa bježati stade!"

Ali - kasno je bilo "stati i bježati", kad je šest smrtonosnih cijevi bilo uprto u nas.

I što sad?

Bio sam pred njima licem u lice. Gledali smo se – što se kaže – okom u oko, ali ni s jedne strane ni da bi ma i riječ pala. – Borio sam se sam sa sobom da li da im rukom dobacim nijemi pozdrav, jer napokon – njih je šestoro a ja sam sam... I bio

bih bez daljnega to i učinio da sam bar u jednoga od njih primijetio nešto ljubazniji pogled. – ali otkud prijazni pogled jednom pripadniku omraženoga im naroda koji ih listom goni s rođene grude, pa u tim nepristupačnim planinama provode "slobodan hajdučki život".

62

VDG JAHRBUCH 2005

Prolazio sam tjeskobna srca ispred šest uperenih cijevi i ispred šestoro divljih pogleda u kojima je plamtio nepritajen bijes.

Kako mi je bilo u tim trenucima to samo ja znam jer sam ih u svijesti sačuvao do današnjeg dana.

Za to vrijeme oni su procjenjivali situaciju, a njihova je procjena, na moju sreću, bila povoljna za mene.

Pred njima prolazi oficir u uniformi sumnjive boje. Vide oni da to nije ona "srpske" vojske. Na ramenima mu prikačene neke zgnječene neugledne epolette koje se ne ističu ni svjetlucavim sjajem ni drskim zveketom (nego podsjećaju više na minulo doba bivše SHS Države), glavu je pokrio nekom sumnjivom kapom koja je predstavljala čistu zagonetku – bi li imala predstavljati šajkaču solunskog borca ili žandarskog lopova, ili onu "marvenog lekara" (kako ju je jednom "solunac" visokoga čina i bio posprдно prisposodobio)... I., konačno, oficir – pa na mazgi! Zar je vrijedno na takvoga "junačića" cijeli jedan metak utrošiti?

Pa – hvala vam, hajdučka braćo, na ovakvoj izvrsnoj procjeni!

Ona je pripomogla da ste mi doskora ostali za leđima.

(Stranica 101/102 čistopisa)

Kaotično – a ipak sa svojom unutrašnjom složenom logikom i shvatljivo - stanje onoga vremena u kojemu jedan časnik već nepostojeće Države SHS, što ju je Narodno vijeće bilo osnovalo u listopadu 1918. u Zagrebu, jaše bez izmijenjene uniforme kroz klance Makedonije živo nam predočava ova epizoda.

Okolnosti su to ne samo zaboravljene – nego i nepoznate.

Memoari Dragutina Mergentalera **Put u nepoznato** oživljavaju jedan nestali svijet bez kojega niti današnji ne možemo razumjeti.

Višestruka značenja memoara Dragutina Mergentalera

Osim dokumentacijskog značenja memoari imaju složen sloj raznolikih vrijednosti.

Njihova dokumentacijska vrijednost je jedinstvena. Riječ je o izravnom svjedočenju o jednom prijelomnom vremenu koje nam je odredilo budućnost za, najmanje, jedno stoljeće.

Vrijedni su i kao književno djelo. Duhovito zapažanje, izvanredan smisao za uočavanje karakterističnog, razgovor virtualnim čitateljem, inherentna pretpostavka da je čitatelj obrazovana osoba i da razumije klasične idiome, a uz sve to i živ i sugestivan jezik, pa i jezični kalamburi s ponekad blagom, no ponekad i nesmiljenom ironijom i nesumnjivom sarkastičnom žaokom (što je u osnovi, ipak, revolt protiv civilizacijske regresije i alarmantni znak dubokog ponora koji dijeli

63

VDG JAHRBUCH 2005

promatrača i sredinu u koju je uronio) – sve to čini ove memoare prozom kojoj je teško naći presedan u hrvatskoj prozi onoga vremena.

Vrijedni su i kao sondažni – iako donekle posredni – uvid u jezičnu kulturu srednjega građanstva Osijeka i Osijeku bliskih, analognih gradova. Po stilu i jeziku može se, posredno, iščitati književna naobrazba i književna zrelost onodobnog građanstva Hrvatske.

Mergentaler je i svojom osobnom životnom sudbinom egzemplarni uzorak intelektualca koji je prihvatio, iskreno, ideje tadašnje hrvatske slobodarske inteligencije, no nije nikada postao germanofob. Tako su nacionalna kultura i kultura njegove geneze izmirili u duhu srednjoeuropeizma - gotovo stoljeće prije no što je takav duh ponio Europu u kulturu (nadaймо se!) budućnosti.

On je bio, iako nesvjestan toga, nevidljivi vojnik doba u koje tek danas stupamo, još uvijek preopterećeni svime što je europskom otrežnjenju prethodilo – a niti autor ovih memoara nije opterećenja bio pošteđen. I u tome ga možemo prepoznati ne samo kao prethodnika nego i kao našega suvremenika.

Mi smo i njegovi dužnici – i njegovi nasljednici.

Vjerujem da bi izdavanje njegovih memoara, uz sačuvanu dokumentaciju, te uz stručnu pripremu i kritičku interpretaciju, predstavljalo neizmjeran dobitak. Ne samo za nas – članove ovoga udruženja.

U njegovim iskustvima i njegovim mislima prepoznat ćemo nerijetko sebe i svoje dileme.

Epilog - ili prolog novom čitanju?

Objavljena se djela troše s protokom vremena koje nas dijeli od njihova objavljivanja. Vrijeme je neumoljiva provjera. Samo izuzetna djela doživljavaju reinkarnaciju novim čitanjem i iznenađujućim aktualizacijama.

Neobjavljena se djela ponekad prekasno pojavljuju iz tmine. Događa se da je njihovo vrijeme tada već prošlo i ona, iako objavljena, ostaju uspavana. Postala su redundantna jer je prostor onoga što otkrivaju već pokriven naknadnim obavijestima. Znamo već ono što su ona prva otkrila – no u to vrijeme nitko nije znao niti za njih, niti za njihovo otkriće.

No obavijesni prostor ovih memoara ostao je do danas nepopunjen. Jednostavno rečeno. Oni

nam govore o onome što nismo znali i što ni na koji način nikada i nećemo doznati.

Oni su naša jedina mogućnost.

No i mi smo jedina njihova mogućnost.

Ne pomognemo li im da progovore – sami smo sebe učinili nijemima!

64

VDG JAHRBUCH 2005

65

VDG JAHRBUCH 2005

Ein unbekannter Schriftsteller – Dragutin Mergentaler

(Eine seltene, aber doch typische schöpferische Geschichte)

DRAGUTIN MERGENTALER, bekannt als "Dragoš" (1893 – 1974) war Esseker. Er war Beamter. Doch in der Einsamkeit seines Heimes schrieb er sein ganzes Leben Werke verschiedener Arten – Memoire, Reisebeschreibungen, Gedichte über interessante Begebenheiten aus dem Familienleben, sowie Aufzeichnungen über politische, sprachliche und sonstige Probleme.

Er war aktiver Teilnehmer in der Erschaffung des Staates der Serben, Kroaten und Slowenen und als Offizier (Reserveleutnant) des Militärgerichtes der Regierung des Volksrates der Serben, Kroaten und Slowenen in Zagreb war er auch noch Ende Dezember 1918 tätig.

Im Frühling 1920 wurde er zur Übung im Rahmen der Armee des neuerschaffenen Staates – des Königums der Serben, Kroaten und Slowenen einberufen. Er wurde der Grenzeinheit an der Grenze Albaniens und Mazedoniens – bei Debar - zugeteilt.

Seine Reise von Osijek bis Debar – eine Reise die mit dem Zug begann, per Wagen mit Ochsengepann fortgesetzt und in einer kleinen Maultierkaravane durch das unsichere und teilweise Kriegsgebiet eines unerklärten Krieges zwischen dem Königum der Serben, Kroaten und Slowenen und den Albanern beendet wurde - notierte er gewissenhaft und genau, gestaltete später alles zu Memoiren, welchen er den Titel REISE INS UNBEKANNTE gab.

Die Memoires wurden nie veröffentlicht. Doch sie zeichnet nicht nur eine unzweifelhafte literarische Qualität aus (plastische Beschreibungen, Geist, glaubwürdige Dialoge, innere Monologe, suggestive Assoziationen, usw.), sie zeigen uns eine gänzlich unbekante Form der geschichtlichen Ereignisse.

Dem literarischen schließt sich so auch ein außergewöhnlicher dokumentarischer Wert an.

Die Memoires zeichnen uns unmittelbar den Kulturschock ab, welchen ein so hochgebildeter Europäer bei der Begegnung mit einer Welt einer ganz verschiedenen Kultur, Tradition, Ethik und Weltansicht erlebte.

Der Autor bemüht sich mit seiner Darlegung des Inhaltes und der Charakteranalyse dieser Memoire darum, dass die Volksdeutsche Gemeinschaft die Veröffentlichung dieses Werkes befließigt.

66

VDG JAHRBUCH 2005

mr.sc. Marija KARBIĆ

Miles corridatus intrat.